

Högskolan Dalarna
Humaniora och språk

Det gick an?

Variationer i föräktenskaplig sexuell aktivitet och sedlighet i Nås socken kring mitten av 1700-talet.

Historia C
C-uppsats, ht 2004

Författare: Annika Skansens
Handledare: Peter Reinholdsson

Abstract

Skansens, Annika, ht 2004. *Det gick an? Variationer i föräktenskaplig sexuell aktivitet och sedlighet i Nås socken kring mitten av 1700-talet.*

Syftet med uppsatsen är att analysera hur olika näringsområden i Nås socken, under perioden 1744-1764, skapade olika mönster i föräktenskaplig sexualitet och sedlighet. Materialet som undersökningen grundar sig på är domstolsprotokoll, lysnings- och vigselböcker och födelse- och dopböcker, för Nås socken och Säfsnäs församling.

De undersökta områdena är Nås finnmark, vilken befolkades vid en senare tid än det andra undersökningsområdet, Nås svenskbygd, som bestod av självägande småbönder vilka varit boende i området under en mycket längre tid än finnmarkens invånare.

Resultatet uppvisar en högre frekvens av sedlighetsbrott i finnmarksområdet. Kvinnorna på finnmarken hade även oftare haft föräktenskapliga förbindelser, vilket har visat sig genom att de oftare hade ett utomäktenskapligt barn vid giftermålet. Föräktenskapliga relationer förekom inom båda områdena, vilket undersökningen om kvinnorna var gravida vid vigseln visar. De föräktenskapliga förbindelserna synes dock inte ha varit någon katastrof så till vida kvinnan och mannen gifte sig. Analysen visar att olikheterna i sexuell aktivitet och sedlighet mellan de båda områdena har sina förklaringar i sociala och ekonomiska aspekter, och kan även ses som kulturellt och etniskt betingade.

Nyckelord: sedlighet, föräktenskaplig sexualitet, utomäktenskaplig sexualitet, 1700, Nås.

Innehållsförteckning

Inledning	2
Syfte och frågeställningar.....	3
Urval och avgränsningar.....	3
Metod och material	3
Forskningsläge.....	5
Bakgrund	8
Rättssystemet	8
<i>Lagstiftningen</i>	8
<i>Domstolen</i>	10
<i>Äktenskapet</i>	11
Nås socken.....	11
<i>Nås svenskbygd</i>	11
<i>Nås finnmark</i>	12
<i>Den finska inflyttningen</i>	13
<i>Finnarna och religionen</i>	14
<i>Finnarna och bruket</i>	14
<i>Nåsbönder och finnar</i>	16
<i>Befolkningen</i>	17
Föräktenskaplig sexuell aktivitet och sedlighet	18
Sedlighet inför rätta.....	18
<i>Sedlighetsbrottets omfattning</i>	18
<i>Uppmärksammade sedlighetsbrott</i>	20
<i>Yrken – civilstånd</i>	21
Utomäktenskaplig sexualitet på finnmarken.....	23
Gravida brudar.....	25
Giftermålsålder.....	27
Horsbrottet.....	29
Nattfrieri.....	32
Sammanfattande diskussion	34
Käll- och litteraturförteckning	38

Inledning

Om sättet att leva sitt liv inte överensstämmer med de formella och informella normerna i samhället kommer man att drabbas hårdare än om livssituationen inte skiljer sig från dem.

I det förindustriella svenska samhället var sexuellt umgänge endast tillåtet inom äktenskapet. Både kvinnor och män som överträdde lagen dömdes till stränga straff, och det utomäktenskapliga barnet gavs inte tillgång till de rättigheter som samhället garanterade de inomäktenskapliga barnen.

Från mitten av 1700-talet och framåt skedde en kraftig befolkningsökning som ledde till omfattande sociala och ekonomiska skiktningar i samhället. Samtidigt skedde en ökning av utomäktenskapliga födslar. Vid 1700-talets mitt föddes ett barn av fyrtio utanför äktenskapet, vid början av 1800-talet var de utomäktenskapliga födslarna en av tjugo och i slutet av 1800-talet hade de ökat till en av tio.¹ Ökningen av de utomäktenskapliga födslarna visar att lagen inte längre passade folket som den tidigare hade gjort.

Denna uppsats kommer att handla om sexualitet på svensk landsbygd vid mitten av 1700-talet, med störst fokus på kvinnorna, eftersom kvinnorna var de som starkast kopplades till och bar det största ansvaret för sexualiteten och gör så förmodligen också idag. Jag vill även visa betydelsen av grupp tillhörighet utifrån näringsfång, beroende av sociala, ekonomiska och kulturella aspekter vid skillnader i otillåten sexualitet.

Forskningen har visat stora geografiska skillnader i landet kring den utomäktenskapliga sexualiteten. Hela häraden och socknar med skillnader i dess näringsfång har jämförts med varandra. Men även inom häraden och inom socknar borde finnas olikheter utifrån näringsfång och etnicitet.

Med denna undersökning vill jag visa att olikheter i sexuellt handlande även förekom inom en och samma socken, eftersom befolkningen i socknen inte var en homogen grupp. Nås socken bestod av självägande bönder som varit bosatta i området under en mycket lång tid. Socknens utmarker började sedan befolkas av en finsk befolkning med annat ursprung än de infödda i socknen. Under perioden som denna undersökning kommer att beröra hade dessa finnmarksbor även kommit att påverkas av andra näringsutkomster än jordbruksskötsel. På grund av Nås sockens inte enhetliga befolkning är det troliga att näringsmässiga skillnader, kan ha skapat olikheter i det sexuella handlandet, vilka kan ha förstärkts genom kulturella och etniska skillnader. Frågan är om det går att visa detta. Denna uppsats ska ses som ett försök att göra det.

¹ Frykman (1993), s. 9.

Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att analysera hur olika näringsområden i Nås socken, under perioden 1744-1764, skapade olika mönster i föräktenskaplig sexualitet och sedlighet.

För att uppfylla syftet och lyfta fram föräktenskaplig sexualitet och skillnader i mönster kring sedlighetsbrott kommer följande frågor att besvaras, vilka berör de båda undersökningsområdena, Nås svenskbygd och Nås finnmark:

- Vem anklagas för utomäktenskaplig sexualitet på tinget?
- Hur vanligt var det att bruden var gravid, eller hade ett utomäktenskapligt barn vid vigseln?
- Vid vilken ålder gifte sig kvinnorna?

Genom att dessa frågor besvaras kommer undersökningen att leda till att olika mönster i föräktenskaplig sexuell aktivitet och sedlighet inom Nås socken synliggörs. Svaren på frågorna kommer att visa var i socknen de flesta registrerade (på tinget) sedlighetsbrotten begicks och vilka som begick brotten. Kvinnornas eventuella graviditet vid vigseln kan visa den folkliga uppfattningen kring sexuell aktivitet innan äktenskapet. Genom att undersöka giftermålsåldern hos kvinnorna görs det möjligt att jämföra de gravida brudarnas giftermålsålder med de konventionellt ingångna brölloppen för att se om en graviditet påskyndade giftermålet. En högre giftermålsålder innebär även en större risk för utomäktenskapligt födda barn.

Urval och avgränsningar

Valet av området för studien föll sig naturligt eftersom jag, i samband med min B-uppsats "Olovlig beblandelse" undersökte sedlighetsmålens utrymme på tinget i Nås socken utifrån domstolsprotokoll och såg tendenser till en överrepresentation av osedlighet i de så kallade finnmarksområdena. Jag har därför också en viss kännedom om källmaterialet.

Vad gäller den valda perioden för undersökningen är det i början av en period då befolkningen ökar i undersökningsområdet och det sker generellt sett en ökning i hela landet.

Dessutom finns allt arkivmaterial från denna tid, som behövs för att utföra denna undersökning, bevarat. Syftet och frågeställningarna är av den art att fler än en källa är nödvändig för att nå de svar som efterfrågas.

Metod och material

För att uppfylla syftet och svara på frågeställningarna har i första hand domstolsprotokoll, förda vid Nås tingslag, använts. Domböckerna för Nås socken finns tillgängliga på biblioteket i Nås och är renskrivna för åren mellan 1544 och 1818, avskrivare har varit Bo Thullberg i ett arkivarbete på Nordiska museet. Domböckerna finns även på mikrofilm på samma bibliotek och stickprov har utförts för att undersöka avskriften och dessa synes vara i sin ordning. Dock har språket till viss del moderniserats vid avskriften, men detta är inget som påverkar denna undersökning, eftersom språket i sig inte är av vikt. Domstolsprotokollet tillkom av en närvarande skrivare vid rättsprocessen och det var han som avgjorde vad som skulle skrivas ner. Sannolikheten är emellertid inte särskilt stor att han skulle ha skrivit falska uppgifter, eftersom parterna i ett mål hade rätt att protestera om det nedskrivna inte överens-

stämde med det som hade avhandlats i rätten. Trots allt kan en viss risk finnas för misstolkningar vid förmedlingarna av händelseförloppet.

Den metod som används är i huvudsak en kvalitativ där jämförelser mellan de båda områdenas förhållanden görs för att söka orsaker till de spår som efterlämnats i tingets protokoll. Till viss del är undersökningen även kvantitativ då vissa sifferuppgifter har insamlats för att utgöra ett jämförelsematerial till de båda områdena för att få ytterligare insikt i de uppgifter som protokollförts i domböckerna.

För att ytterligare söka förståelse har kyrkoboksmaterial använts där giftermålsåldrar och föräktenskapliga befruktningar har studerats och räknats, genom lysnings- och vigselböcker och födelse- och dopböcker. Giftermålsåldrarna har begränsats till att endast undersöka kvinnornas åldrar för att inte omfånget av studerat källmaterial skulle bli för stort i förhållande till uppgiften. Problemen i att söka dessa uppgifter har varit skiftande. För Näsdelens och även finnmarken i Näs fram till år 1748 har det inte varit till några större besvär, eftersom ett släktregister över Näs sockens befolkning 1538-1900 av läroverksadjunkt Gabriel Jonsson har använts. Detta register bygger på kyrkliga handlingar och andra källor som sammanställts i en form av korsreferenssystem som gör det möjligt att följa släkterna bakåt och framåt i tiden. Dessutom finns referenser till domböckerna. Tillförlitligheten har kontrollerats vid ett flertal tillfällen. Skans Torsten Nilsson kontrollerade detta register i samband med en licentiatavhandling i etnologi vid Stockholms universitet och kom fram till att registret var fullt användbart från år 1665.² Stickprov har även gjorts av Inger Larsson i samband med hennes forskning om gårdsnamns funktion i lokalsamhället, *Dåpp Inger, Tupps Lars och Jacobs Olof. Om gårdsnamn i Näs socken i Dalarna*. Hon kunde också konstatera att endast ett fåtal felaktigheter hade påträffats i registret, enligt muntliga uppgifter från biblioteket i Näs där det då funnits i mer än tio år för bygde- och släktforskare.³

Detta register har besparat mycket arbete och tid, eftersom det enda registrets uppgifter behövt kompletteras med har varit vigseldatum, då det i registret endast står vigselåret. Dessa uppgifter har funnits i kyrkoboksmaterialet som finns i Näs Kyrkoarkiv, i lysnings- och vigselböckerna.

Fram till och med år 1748 har de eftersökta uppgifterna, inom hela området, varit av samma goda resultat, därefter har problem uppstått. Det södra finnmarksområdet (Säfsnäs församling) är från och med år 1748 utbrutet ur Näs och finns därför inte heller i Gabriel Jonssons släktregister. För att söka dessa uppgifter har kyrkoboksmaterialet som finns på mikrokort studerats, samt har en slags sammanställning och förteckning över personer som bott i Säfsnäs församling och Näs finnmark och är födda fram till år 1725 använts på liknande sätt som det tidigare nämnda släktregistret över Näs. Personerna är sorterade efter födelseår och källorna till denna sammanställning har varit diverse kyrkoboksmaterial och andra källor.⁴ Överensstämmelsen mellan denna förteckning och lysnings- och vigselböckerna har inte varit av det slag som jag funnit med hjälp av Gabriel Jonssons arbete. Detta kan ha sina förklaringar i att området vid den tidpunkten bestod av människor med stor rörlighet, genom inflyttningar och utflyttningar. Ett fenomen som ytterligare försvårar är att namnen människorna hade liknar varandras, till exempel Jan Jansson, Jan Hansson och Jon Jansson och att det inte finns någon bestämd konsekvent skrivnorm. En person som omnämns med namnet Erik Johansson kan vid ett annat tillfälle namnas som Henrik Johansson, eller Jansson. Henrik skrivs även som Hindrik eller Erik och Jansson kan även bli Jonsson eller Johansson. Ytterligare en faktor som försvårat fastställandet av

² Nilsson (1960), ss. 16-17.

³ Larsson (1995), s. 13.

⁴ Eriksson (utan år).

vigseldatum och födelsedatum har varit läsbarheten av kyrkböckerna, med hänsyn till det skick de varit i, samt prästens handstil.

Trots dessa brister i undersökningen anser jag att jag kan använda uppgifterna för att se eventuella tendenser.

Forskningsläge

Jag har inte funnit någon forskning där för- och utomäktenskaplig sexualitet undersöks i syfte att jämföra två typer av samhällen med socio-ekonomiska och kulturella skillnader inom en och samma socken. Däremot finns en rad undersökningar gjorda utifrån samhällen av skilda karaktärer belägna i olika delar av landet och studerade utifrån olika infallsvinklar till problemet.

Jonas Frykman, studerar 1800-talets utomäktenskapliga fruktsamhet och sociala kontroll på Sveriges landsbygd i sin avhandling i etnologi, *Horan i bondesambället*. Genom traditionsuppteckningar (sekundärkällor där människor berättar fritt om vad de vet om gångna tider) från folkrörelsearkiv behandlar Frykman hur osedliga personer behandlades, samt hur tillväxten och variationen gällande den utomäktenskapliga befruktningen var under 1800-talet. Han menar att den stora stegringen av utomäktenskaplig fruktsamhet under 1800-talet var ett tecken på ett skifte, det var en ny mentalitet som gjorde sig gällande. Denna stegring skilde sig mellan olika landsdelar. Frekvensen av utomäktenskapliga barn var beroende av ett geografiskt områdes ekonomiska och sociala stratifiering. I Småland och Västergötland låg antalet utomäktenskapliga födslar konstant mellan 2-3 procent, medan i Norrlands inland steg samma siffra till 25 procent. Detta förklarar Frykman med att samhällen med ett lågt antal utomäktenskapliga barn har sin grund i att familjen hade patriarkaliska drag och att bygden utgjorde en moralisk enhet. De ogifta mödrarna kallades ”horor” och man såg på henne som något hotfullt vilket ledde till att hon stängdes ute från de gifta kvinnornas gemenskap. I de områden där det var vanligare med utomäktenskaplig fruktsamhet fanns en mindre auktoritär inställning till ungdomen och relationen mellan bygdens män och kvinnor var inte så tydligt utpräglat hierarkisk. I dessa områden hade den ogifta modern dock lättare att existera, hon kallades sällan ”hora” och tillskrevs inga farliga egenskaper.⁵

Denna mörka bild av den ogifta modern som Frykman framställer har kritiserats av Ann-Sofie Ohlander i uppsatsen ”Hotet mot familjen. Den ogifta modern i Sverige i historiskt perspektiv” i *Kärlek, död & frihet. Historiska uppsatser om människovärde och livsvillkor i Sverige*. Främst ställer hon sig kritisk till de källor han använder och menar att de minnen som traditionsupptecknarna samlat visar normerna för ett beteende mer än hur det faktiskt var. Man minns det ovanliga. I uppsatsen påpekar Ohlander att de utomäktenskapliga födslarna var få i områden som var dominerande av självägande småbönder präglade av stark religiositet och social kontroll. I detta sammanhang lyfter hon in de besuttnas och de obesuttnas olika uppfattning om äktenskapet, och därmed också skilda uppfattningar om utomäktenskapliga barn.⁶

Ytterligare en uppsats i samma bok av Ann-Sofie Ohlander, ”Att vänta barn när man gifter sig” visar att teorin om att det finns ett samband mellan befolkningsökningen och en ökning av utomäktenskapliga barn under perioden slutet av 1700- och början av 1800-talet var mer komplext än bara så. Hennes undersökningsperiod är från 1830-1860 och området hon undersöker är Julita socken i Södermanland. Detta område jämför hon sedan med två andra socknar, med andra strukturer än Julita,

⁵ Frykman (1993).

⁶ Ohlander (1986).

nämligen Järna socken i Dalarna (grannsocken till Nås) och Lillhärdal socken i Häradalen. Hon finner att det inte funnits något socialt tryck eller förebråelse av moralisk art på kvinnorna som väntade barn vid vigseln, genom att trolovningen och äktenskapslöftet bekräftade den föräktenskapliga befruktningen. Hon kommer även fram till att det fanns åtskilda mönster i vad gäller föräktenskapliga befruktningar och utomäktenskapliga barn i de tre socknarna. Hon menar att detta visar att det finns skillnader beroende på sociala, ekonomiska, traditionella och kulturella aspekter i de olika områdena.⁷

I Marie Lindstedt Cronbergs avhandling *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880* behandlas den utomäktenskapliga sexualiteten och reproduktionen med domböcker som källa. Hon studerar normer kring sexualitet och dess förändringar, genom vilka institutioner samhällets sexualmoral upprätthölls och vidare problematiserar hon könsrelationer. Detta gör hon genom att behandla lägersmålsprocesser, diskutera äktenskapets betydelse utifrån aspekterna kön och klass, behandla ärans kontext och slutligen redogöra för kyrkans inflytande. Undersökningsområdet för denna avhandling är Torna härad i Skåne som bestod av bördig slättmark, med ett starkt inslag av boskapsskötsel. Gårdarna här var inte större än att de hade en dräng eller piga anställd. Även Lindstedt Cronberg lyfter fram den betydelse äktenskapet hade och menar att den skada kvinnan ådragit sig genom en utomäktenskaplig relation kunde återupprättas genom att bli hustru. Hela hennes ära hade inte förverkats i och med ett utomäktenskapligt barn. Om och när kvinnan gifte sig blev hon åter en ärbär kvinna genom äktenskapet som institution.⁸ Det samma kommer även Sten Carlsson fram till i *Frökenar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället*.⁹

En konsekvens av ett sedlighetsbrott, av lönskaläge/lägersmål eller enkelt hor, var barnamordet, det vill säga en ogift mor som dödade sitt nyfödda barn, ett brott som var belagt med dödsstraff. Samtiden upplevde detta som en stor samhällsfara. Etnologen Inger Lövkrona söker svar på varför så många kvinnor under 1600-, 1700- och 1800-talen valde att mörda sina barn i *Annika Larsdotter, barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige* och använder sig av domstolsprotokoll för att söka svaren genom att studera de människor som omskrivs där och deras handlande. Studien bedrivs utifrån ett genusperspektiv och aktörsperspektiv, där kvinnor och män analyseras som handlande och tänkande historiska subjekt. Lövkrona anser att dessa brott ytterst handlar om kön, makt och sexualitet och försöker klarlägga hur könsmakten var integrerad i samhällets institutioner. Patriarkala strukturer och manlig könsmakt i samhället lyfts fram som förklaring till barnamorden. Denna manliga överordning fick sin legitimitet från Gud och kungen.¹⁰

Jan Sundin undersöker brottsligheten vid häradsting och rådstugor i *För Gud, staten och folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600-1840* för att utröna hur den lokala rättvisans funktioner var utformade och hur de förändrades. Rättsmålen undersöks för att synliggöra relationerna mellan den världsliga makten, kyrkan och lokalsamhället. Landets ekonomiska och sociala omvandling lyfts fram som viktiga faktorer för utveckling och förändring inom rättens agerande. Det blev med tiden svårare att bevara rättvisan i de former som de tidigare hade haft. Bland annat undersöks sedlighetsbrotten och han menar att den ökning som skedde under 1700- och 1800-talen kan förklaras med sociala förändringar som urbanisering, proletarisering och migration.¹¹

⁷ Ohlander (1986).

⁸ Lindstedt Cronberg (1997:a).

⁹ Carlsson (1977). Han menar att de flesta ogifta mödrarna med tiden blev gifta.

¹⁰ Lövkrona (1999).

¹¹ Sundin (1992).

Även Björn Furuhagen lyfter fram dessa förklaringar i sin avhandling *Berusade bönder och bråkiga båtsmän. Social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet* där åtta socknar fördelade på två häraden undersöks, under perioden 1730-1800. Häraderna är Oland-Frösåker som ligger på östkusten vid Ålands hav. Denna undersökning behandlar bland annat kontrollen av sexuella relationer. Förutom den ökande sociala stratifieringen och kulturmöten, som urbaniseringen och migrationen förde med sig, menar han att det fanns tecken på ändrade värderingar hos de skyldiga, tecken på en mentalitetsförändring.¹²

Sigrid Håkanson undersöker två områden, Åtvids- och Tofteryds socknar, i ”...*då skall han taga henne till äkta...*” *Oäkta födslar, äktenskapsmarknad och giftermålsystem i Östsverige och Västsverige 1750-1850*. Denna undersökning påvisar skillnader mellan socknarna beträffande utomäktenskapliga befruktningar, utifrån olikheter i socknarnas ekonomiska och sociala strukturer, vilket anges som förklarande faktorer till dessa skillnader. Tofteryd karaktäriserades av ett lågt antal utomäktenskapligt födda barn. Socknen var baserad på det enskilda hushållet där den viktigaste resursen var jord. Med giftermålet slöts avtal om hur egendom skulle fördelas och föras vidare till nästa generation. En man, enligt den traditionella uppfattningen, ingick inte äktenskap om han inte först kunde skapa resurser för det. I Åtvid skedde en proletarisering av socknens egen befolkning, därtill skedde en inflyttning av människor som sålde sin arbetskraft. Ett nytt ekonomiskt system infördes, ett kapitalistiskt produktionssystem, som ledde till en ökning av de obesuttnas skikt. Parallellt med det traditionella synsättet på föräktenskapliga relationer skedde en ökad aktivitet på äktenskapsmarkanden. Ett större urval av partners och möjligheter till giftermål ökade, som ett resultat av inflyttningen. Men detta medförde en högre andel utomäktenskapligt födda barn på grund av att inte alla äktenskapsplaner förverkligades genom att de inte alltid hade ekonomiska resurser för att bilda en familj. Vidare menar Håkanson att dessa jordlösa män ändå hade möjligheten att försörja en familj, men det var godtyckligt och oförutsägbart, på grund av att de sålde sin arbetskraft och blev beroende av andra.¹³

Per Jonsson undersöker proletariseringssprocessen i Mången på 1700-talet i *Finntorparna i Mången. Jord, människor och rättsuppfattning i förproletär bergslagsmiljö* och berör sexualbrott till viss del. Han menar att torparnas syn på sexuallivet inte avvek alltför mycket från kyrkans normer och han fann inte heller någon social utslagning av de ogifta mödrarna och deras oäkta barn. Vidare fann han ett lågt antal oäkta födslar (om det var vanligt med föräktenskapliga befruktningar går han inte närmare in på) och förklarar detta utifrån de rådande klassförhållanden som fanns. Mellan husbönder och tjänstefolk fanns inga sociala barriärer, eftersom drängar och pigor var barn till andra torpare och om en son i huset gjorde pigan med barn fanns inga sociala hinder för äktenskap. Han lyfter även in den sociala kontrollen som förklaringsgrund till detta. Även om Jonssons avhandling inte direkt handlar om samma problem som denna uppsats tar upp, och bara kortfattat berör sexualbrott, är den intressant genom att det område han undersöker är angränsande till Nås finnmark och ett flertal inflyttande personer till Nås finnmark kom från detta område.¹⁴

¹² Furuhagen (1996).

¹³ Håkanson (1999).

¹⁴ Jonsson (1989).

Bakgrund

Som bakgrund till undersökningen vill jag lyfta fram hur Nås socken var beskaffad, utifrån sockens centralbygd, som var bebodd sedan lång tid tillbaka av svensk befolkning och socknens utmarker, finnmarken, utifrån finnarnas inflyttning till området och dess näringsmässiga förändring och hur detta påverkade finnarna själva samt Nås sockens svenskar. Jag börjar dock att redogöra för rättssystemet på 1700-talet.

Rättssystemet

För att förstå hur rättssystemet var konstruerat kring sexuellt umgänge kommer tre områden att beröras, för det första beskrivs lagstiftningen, för det andra kort hur domstolen fungerade och för det tredje tas vad som konstituerade äktenskapet upp.

Lagstiftningen

Sundin säger att: ”I de svenska kvinnornas historia är kriminaliseringen av utomäktenskapliga förbindelser en av de mörkaste sidorna, eftersom den kom att drabba dem så mycket hårdare än den drabbade männen”.¹⁵

Det finns särskilt två beaktanden som hänsyn bör läggas vid för att förstå vad som styrde samhällets attityder och reaktioner kring det sexuella umgänget; religiösa tankar och kvinnornas ställning i samhället. Kvinnor var nästan alltid beroende av makar, föräldrar eller andra anhöriga i form av ekonomiskt och socialt stöd om de ville trygga sin tillvaro. Omgivningen var troligen inte tilltalad av att ta ansvar för ett utomäktenskapligt barn, vilket gjorde att sexuellt umgänge var ett ekonomiskt hot mot familjen och den lokala bygden i övrigt.¹⁶

1734 års lag, vilket var den första rikstäckande lagen, var i stort en kodifiering av tidigare gällande lagar, eftersom grundsynen i lagarna fanns kvar sedan medeltiden.¹⁷ I förarbetet med 1734 års lag bedrev prästerskapet en kampanj för stränga straff för lönskaläge¹⁸. Sedlighetsbegreppet ”mökränkning” försvann och istället talades det enbart om lönskaläge. Mökränkning hade inneburit att kyrkan innan 1600-talet hade tagit ut ringa böter för kvinnornas lönskaläge, men i den världsliga lagen var det bara männen som straffades.¹⁹ Enligt den nya lagen var det inte längre faderns och släktens ära som beaktades med att beivra brottet, utan istället blev det statsmaktens och kyrkans intresse att brottet drogs inför rätta.²⁰ Brottet blev en synd mot Gud och inte i första hand ett ekonomiskt problem som de utomäktenskapliga barnen medförde.²¹

Den utomäktenskapliga sexualiteten var, som sagt, förbjuden och den nya lagstiftningen innebar inte några större förändringar vare sig i synen på brottet eller i straffskalan. Straff utdömdes i form av böter och kunde inte de dömda betala omvandlades böterna till kroppsstraff, kvinnan straffades med risslitning och mannen med spöstraff. Ofta blev bötesstraffen omvandlade eftersom böterna var mycket höga.²²

¹⁵ Sundin (1992), s. 317.

¹⁶ Sundin (1992), s. 317.

¹⁷ Inger (1997), s. 132.

¹⁸ Om lönskaläge, se nedan.

¹⁹ Sundin (1992), ss. 324-325.

²⁰ Lindstedt Cronberg (1997:b), s. 201.

²¹ Sundin (1992), s. 345.

²² Inger (1997), s. 159.

Enligt 1734 års lag avsåg lönskaläge ett samlag mellan en ogift kvinna och en ogift man, där straffet var böter med 10 daler silvermynt för mannen och 5 daler silvermynt för kvinnan. Lägersmål innebar ett sexuellt umgänge mellan en kvinna och en man där en av dem var trolovad med någon annan, böterna för detta brott var 40 daler för den trolovade och 20 daler för den andre. För horsbrotten var straffen hårdare, för enkelt hor, det vill säga, där den ena parten var gift med någon annan, var böterna 80 daler för den gifta och 40 daler för den ogifta. Giftermålsbalken sa även att de som hade begått hor med varandra inte tilläts ingå äktenskap med varandra. Samtliga av dessa förseelsers bötesstraff dubblerades vid upprepning av brotten. Slutligen, det svåraste brottet, om båda var gifta men inte med varandra hade de begått dubbelt hor och Missgärningsbalken 56:1 stadgade att: ”Gör gift man hor med annan mans hustru; miste båda livet.”²³ Andra sedlighetsbrott som var belagda med dödsstraff var våldtäkt, incest och tidelag.²⁴

Kvinnorna fick alltid böta hälften så mycket som männen vid lönskaläge, vilket var ett hänsynstagande till hennes betalningsförmåga. Detta visar tydligt den ogifta kvinnans underlägsenhet och ekonomiskt svaga position.²⁵

Utöver det världsliga straffet kom kyrkans straff. Förutom en bötessumma som krävdes av syndarna kom skamstraffet, kyrkoplikten. Uppenbar kyrkoplikt för lönskaläge och enkelt hor ersattes år 1741 av enskild eller hemlig skrift i sakristian, som skedde inför prästen och två vittnen. Uppenbar kyrkoplikt, den tidigare kyrkoplikten, innebar att syndaren återupptogs i församlingens gemenskapen och fick församlingens förlåtelse, efter att denne hade stått på en särskild pall under högmässan och där erkänt sitt brott samt visat sin ånger.²⁶

För de kvinnor som blivit gravida innan vigseln tillämpade kyrkan särskilda ceremonier och seder. Alla mödrar skulle till exempel efter förlossningen genomgå kyrktagningen, reningen, inför församlingen. De ogifta mödrarna särskildes och kyrktagningen för dem skedde inte inför församlingen utan i sakristian. De kyrkliga böterna för lönskaläge, hor och otidigt sänglag²⁷ avskaffades först i 1864 års lag och den särskilda formen av kyrkotagning fanns kvar ända till 1942!²⁸

Det förutsattes ett nära samarbete mellan kyrkans och domstolens företrädare i beivrandet av sexualbrotten. Prästerna som bodde och verkade i bygden hade god inblick i allmogens liv och tillvaro, och var de som registrerade utomäktenskapligt födda barn. För att prästerna till fullo skulle klara av detta krävdes även att andra grupper i samhället förde fram information. När någon hade överskridit den rådande moralen kom ryktesspridningen bland människorna igång och den skyldige stöttes ut ur församlingens gemenskap tills han eller hon hade tagit sitt straff och visat sin ånger.²⁹

Det var ett starkt religiöst genomsyrat samhälle och folket ställde sig bakom kyrkans sexualmoral. Äktenskapet betonades starkt i lutherdomen och den utomäktenskapliga sexualiteten fördömdes, vilket förefaller ha passat bondesamhället. Det krävdes stabila äktenskapsallianser och legala arvingar för överföringen av gård och jord från en generation till nästa. Äktenskapet var även en förutsättning för att familj jordbruket som produktionsform skulle kunna existera. Gården krävde både en man och en kvinna i arbetet med jordbruket, samt att där även bedrevs uppfost-

²³ 1734 års lag, GB 2:11, MB 53:1, 54:1, 55:1, 56:1. Se även bilaga 2 för exempel på löner och priser.

²⁴ 1734 års lag, MB. Tidlag = samlag med djur.

²⁵ Sundin (1992), s. 338.

²⁶ Lindstedt Cronberg (1997:b), s. 203.

²⁷ Benämningen då kvinnan och mannen avslöjades, genom graviditet, ha haft sexuellt umgänge innan den kyrkliga vigseln.

²⁸ Sundin (1992), s. 328.

²⁹ Lindstedt Cronberg (1997:b), ss. 208-209.

ran av barn, sjukvård och det var även ett ställe där man tog hand om de gamla. Denna trygghet skulle ha gått förlorad av ett alltför osedligt leverne och ett stort antal utomäktenskapligt födda barn som stod utanför arvsrätten.³⁰

Det angavs i 1734 års lag vilka barn som skulle räknas som äkta barn, förutom de som föddes inom äktenskapet:

Aflar man Barn med sin Fäste-Qwinna, eller under
Äktenskapslöfte, eller i Lönskaläge, therå sedan Fästning
Eller Äktenskap följer; the Barn äro ächta Barn, och Qwinna
Niuter laggift Hustrus rätt.³¹

När föräldrarna gifte sig betraktades barnet som äkta. De barn som föddes efter sexuella relationer utan äktenskapslöfte eller trolovning, eller i hor fick inte ärva sina föräldrar. Det enda de barnen fick var nödortföda och uppfostran, som utdömdes som underhållsbidrag tills barnet fyllt femton år, eller tills det kunde försörja sig självt.³²

Domstolen

En rad olika domstolar existerade som ett resultat av den starka statens framväxt i Sverige från 1500-talet, där rättsväsendet stod under statlig kontroll. På den lägsta nivån på landet verkade häradsrätten, eller tingsrätten och i städerna var motsvarigheten kämnärsrätten, med den överordnande rådhusrätten. De kungliga hovrätterna utgjorde vidare de överordnade instanserna över dessa. Hovrätternas uppgifter var bland annat att övervaka verksamheten i underrätterna genom att dessa årligen avkrävdes att lämna in avskrifter av domböckerna. Vidare var det vid grövre brottmål hovrätten som granskade fallen innan dom fick verkställas. Vid svårare fall kunde underrätterna även vända sig till hovrätten med frågor.³³

En rannsaking på tinget var en offentlig händelse. På tinget fanns en rad aktörer, den juridiskt utbildade häradshövdingen som avkunnade domarna och som samarbetade med de tolv nämndemännen, vilka var respekterade bönder i häradet. Det var dock tillräckligt om sju nämndemän närvarade vid förhandlingarna. Vidare fanns länsmannen där och hans roll var dels som utredare och dels som åklagare. Dessutom fanns också en publik, tingsallmogen, en samling människor som samlats för att ta del av förhandlingarna. Som kollektiv grupp, kunde de även ibland aktivt delta i målen som skulle avdömas, genom att besvara frågor kring olika omständigheter eller uttrycka sina åsikter om en person som stod inför rätta. Slutligen befann sig naturligtvis även de personer som var instämnda för brottet på tinget, och eventuella vittnen till förseelsen.³⁴

Västerdalarna var delat i två tingslag, Övre gäldet och Yttre gäldet. Nås, Järna och Floda socknar tillhörde det senare. I Västerdalarna hölls ting endast en gång om året, vanligtvis förlagt någon gång under årets första månader.³⁵ Om så behövdes kunde man kalla till extrating. Tinget föregicks av en gemensam tingspredikan och tingsfriden utlystes, varpå man samlades på den plats där förhandlingarna skulle äga rum.³⁶

³⁰ Lindstedt Cronberg (1997:b), s. 224.

³¹ 1734 års lag, GB 5:1.

³² Inger (1997), s. 143.

³³ Oja (1999), s. 122.

³⁴ Inger (1997), ss. 156-157, Lövkrona (1999), s. 42, Oja (1999), s. 122, Lindstedt Cronberg (1997:a), s. 37.

³⁵ Hülphers (1957), s. 229, Craelius (1837), 1.

³⁶ Craelius (1837), s. 1. Nås dombok (db i följande noter), t.ex. 14-15/2-1700.

Äktenskapet

Kyrkan hade länge kämpat för att endast det kyrkliga äktenskapet skulle vara det enda legala. Ett gammalt motstånd från kyrkan hade funnits mot ett mer folkligt där man menade att ett äktenskap även kunde ingås utan kyrklig medverkan, genom trolovning och samlevnad. I och med 1734 års lag blev den kyrkliga vigseln obligatorisk för att äktenskapet skulle ses som fullt giltigt.³⁷ Den nya lagstiftningen bar ändå spår av det gamla sättet att se på äktenskapets ingående. Trolovningen kvarstod som en form av ett ekonomiskt bindande avtal om att äktenskapet skulle äga rum och vigselakten blev själva starten på äktenskapet, samt att brudparet fick kyrkans välsignelse.³⁸

Innebörden med äktenskapet och synen på vigseln hade förändrats och detta manifesterades i 1734 års giftermålsbalk. Nu sågs äktenskapet som en offentlig handling, inte som tidigare då trolovningen varit privat i form av ett ekonomiska avtal mellan två familjer slöts. Det framtida äktenskapet blev en personlig angelägenhet mellan två individer. Denna nya syn på äktenskapet gynnade även de obesuttna, eftersom de inte hade några egendomar att förhandla om när barnen blev giftasvuxna.³⁹

Den äldre synen på äktenskapet som konstituerades genom trolovning och samlevnad har överensstämmelse med trolovningsseder, nattfrierier och andra äktenkapliga sedvänjor.⁴⁰ Nattfrieriet har sammankopplats med föräktenkapliga sexuella relationer. Inom vissa områden accepterades detta när äktenkapslöften hade getts. Trots att detta stred mot kyrkan och de civila myndigheterna tilläts dessa föräktenkapliga förbindelser, men endast under bestämda former och under en stark social kontroll, och äktenkapet skulle ingås med lysning och vigsel om ett par väntade barn. Beroende på hur lagstiftningen och synen på äktenkapet uppfattades kunde föräktenkapliga befruktningar och utomäktenkapliga barn leda till endera en social katastrof eller också tolererades det och kom inte att utgöra några vidare sociala hinder.⁴¹

Nås socken

Nås svenskbygd

Orten Nås består av ett antal byar som till största del ligger längs Västerdalälven. De äldsta byarna anses vara högmedeltida och gamla jordbruksbygder.⁴² Namnet Nås är första gången belagt år 1479, men fynd från stenåldern visar på en lång tradition av bosättning.⁴³ Jordbruket och boskapsskötseln var de huvudsakliga näringarna med binnärningar som kolning, malmkörning och timmerflottning.⁴⁴

Den kyrkliga traditionen i socknen är mycket gammal. Kristnandet av Västerdalarna har sannolikt utgått från denna bygd genom en eller flera munkar. Existensen

³⁷ Inger (1997), s. 88.

³⁸ Lindstedt Cronberg (1997:a), s. 191.

³⁹ Håkanson (1999), s.27.

⁴⁰ Nattfrieri är en form av frieri där en pojke och en flicka under en längre tid träffades på hennes sovplats och att tycke mellan dem hade uppstått.

⁴¹ Ohlander (1986), ss. 70-71.

⁴² Pallin (1977), s. 21.

⁴³ Hyenstrand (1979), ss. 70-76.

⁴⁴ Forsslund (1926), s. 107.

av åtminstone en munk finns dock dokumenterad genom gamla handlingar och föremål, men legender berättar om flera munkar vars historier troligen blivit förvanskade genom berättandet genom generationer innan de skrevs ner.⁴⁵

Både Abraham Hülphers och Frans Daniel Craelius som besökt orten (år 1757 respektive 1830-talet) i syfte att beskriva och dokumentera vad de såg under sina resor, beskriver Nås socken som fattig. Detta förklarar de för det första med att ängen som fanns här var mager och att den som låg längs älven ofta drabbades av översvämningar som orsakade att sådden blev försenad, vilket i sin tur ledde till att grödorna frös innan de hann skördas. För det andra förklarar de fattigdomen med, att befolkningen i Nås genom sina tidiga giftermål, fick många barn och detta ledde till att jorden styckades upp.⁴⁶ Genom detta sätt att se på hur jorden delades skulle det leda till att jordarna blev allt mindre och värdelösa, så torde dock inte fallet helt och hållet ha varit. Det fanns en ovilja att låta jorden gå ur slakten och under 1700-talet ökade andelen strategiska giftermål för att få till stånd tillräckligt stora bruksarealer.⁴⁷

Arvssystemet i Dalarna var enligt realarvsprincipen⁴⁸, vilket innebar att även döttrarna ärvde efter sina föräldrar. Detta borde ha gjort att jorden per gård blev allt mindre till ytan, men så var inte fallet. Gårdarna eller ägoytorna varken förändrades eller minskade under 1700-talet. När gården styckades upp mellan syskonen – och genom giftermålet – inleddes en process som innebar att man eftersträvade att utvidga sitt ägoinnehav på bästa sätt: genom byten av jord, försäljning av jord och jord som pantsattes. De fysiska ytorna var till största del oförändrade, medan ägandet av dem ständigt skiftades. Dessa små ytor blev av utomstående tolkade som ett resultat av ägoklyvningen, men de var i själva verket en del av realarvsystemet. Gamla gårdar delades upp i arvslotter och nya skapades. Giftermålet var i detta sammanhang av stor betydelse. Det var viktigt att finna en lämplig giftermålspartner för att jorden inte skulle gå ur slakten och ofta gjordes detta val upp redan när barnen var små. Mest brukligt var att flickorna fick modersjorden i arv och pojkarna ärvde faderns jord. Markinnehav har gett både trygghet och social status. Vid en eventuell försäljning av jord var det så kallade hembuds förfarandet det enda möjliga tillvägagångssättet. Detta innebar att jorden inte kunde säljas och gå ur slakten innan den tre gånger hade bjudits ut på tinget. En konsekvens av detta var att jord i hög grad bevarades inom slakten.⁴⁹

Nås finnmark

Nås finnmark är sedan gammalt indelat i tre delar. Den västra finnmarken gränsar mot Äppelbo (Kölaråsen, Tyn, Digerliden, Näveråsen, Närsen och Flaten), den östra mot Grangårde (Håberg, Hoberg, Ursen och Skräddartorp) och den södra finnmarken som är den största och mest avlägsna och ligger intill Värmland och Hälsingfors. Här kan avstånden till Nås vara fyra till sex mil.⁵⁰ Det är denna södra del som senare kom att utgöra en egen församling, Säfsnäs församling.

⁴⁵ Ahlberg (1979), s. 133.

⁴⁶ Craelius (1837), ss. 12-13, Hülphers (1957), s. 230.

⁴⁷ Pallin (1977), ss. 121-123. Avhandlingen bygger på en undersökning av ägoutvecklingen i Nås och Floda socknar, där utmärkena till socknarna inte berörs, från medeltiden och framåt.

⁴⁸ Motsatsen till realarv är förstfödslorett.

⁴⁹ Sporrang (1995), ss.100-104. Angående skogs- och lantbrukshistoria behandlas jorddelning i samband med arv i Dalarna på 1700-talet.

⁵⁰ Hülphers (1957), s. 233. Se kartan, bilaga 1.

Den finska inflyttningen

Den savolaxiska kolonisationen av Mellansveriges stora skogsbygder tog sin början på 1580-talet och fortsatte ett sekel. Det gemensamma för alla skogsfinnar i Sverige var deras näringsfång, svedjebruket, en odlingsmetod som var typisk i Finland. Även svenskar hade sedan tider tillbaka bedrivit former av svedjebruk, men dock endast som binäring.⁵¹

Att finnarna slog sig ner på denna plats berodde på två saker, dels var det hårda tiderna i Finland och dels gavs finnarna kungliga förmåner och friheter om de odlade upp mark här. De flesta finnar valde att förlägga sina boställen på höjder. Detta hade flera orsaker, för det första var dalgångarna redan upptagna av svenskar och för det andra ville de bo nära de viltrika skogarna, eftersom jakt och fiske var de viktigaste inslagen till att börja med. Vidare var moränmarken som fanns här mycket lämpad för svedjandet och det fanns även goda betesmarker för boskapsskötseln. De var beroende av ett stort utrymme.⁵²

Två klagoskrifter finns bevarade som beskriver situationen mellan svenskarna och de inflyttade finnarna under den första tiden. År 1622 i ett riksdagsbesvär från Västerdalarnas och Västerbergslagens allmoge skrivs att de besväras av ”inpass och inläpp aff finnarne, hvilka komma till oss hijt löpandes hoptals, uthan pass och bevijs, och gjöre här uppå landzändan en märklig skada boolbyer när och fier, uppskiuta alle djur, och foglar, thelijkest och bruka fiskenn under Predikan”.⁵³ Med anledning av detta borde de avvisas ur landet. Den andra skriften är ett förhöringsprotokoll från den 3 april 1622 och undertecknad av prästen i Nås och 18 allmogemän från socknarna Nås, Järna och Äppelbo. Finnarnas rökstugor⁵⁴ hade rannsakats i sökandet av bevis för olaga jakt. Undersökningen uppvisade en storslakt på älg, där ett ”jaktlag” hade fällt hundra älgar under den föregående vintern. Dessa hudar hade de sedan sålt både i Värmland och Örebro. Det var jakten och försäljningen av hudar som retade ortsbefolkningen och inte svedjebruket.⁵⁵ Ibland kunde man komma tillrätta med problemen mellan finnarna och bönderna genom att bönderna ersattes för skadan, men det uppstod även på vissa håll strider som kunde leda till mord och förstörelse innan svenskarna hade vant sig vid begränsningen av tillgången till utmarkerna och finnarna hade inordnat sig i det levnadssätt som förväntades av dem.⁵⁶

Vid tiden runt 1640-talet började den officiella attityden mot finnarna att hårdna. Till en början hade statsmakten stöttat upptagandet av nya hemman, men man såg andra problem, de finnar som inte upptog egna hemman utan bodde hos sina landsmän och därmed inte betalade skatt. Dessa lösfinnar var onyttiga för staten och skulle sändas tillbaka till Finland. Läget hårdnade ytterligare när bergsbruken också började intressera sig för skogarna som de svedjebrukande finnarna använde. Svedjebruket som näring blev år 1639 förbjudet i hela landskapet. Undantag kunde dock göras för svedjor som häradsfogden och nämnden hade befogenheter att godkänna.⁵⁷

⁵¹ Tarkiainen (1990), s. 133.

⁵² Forsslund (1927), ss. 94-95.

⁵³ Tarkiainen (1990), s. 185.

⁵⁴ Rökstugor, eller pörten, var finnarnas bostäder. Dessa hus saknade både skorsten och fönster. Istället för fönster fanns gluggar i väggarna som kunde tillslutas med skjutluckor. Rökstugorna värmdes upp av en stor gråstensugn inne i stugan och röken som kom från den låg som ett moln inne i stugan och färgade tak och väggar svarta av sot. Rökutsläppet kunde regleras med ett hål i taket. Vintertid låg barn och gamla och värmdes sig uppe på ugnen. Mattsson (1997), s. 24. Den enda bevarade rökstugan på ursprungsplatsen i Dalarna finns i Oxsfallet, Nås västra finnmark. Mattsson (1997), s. 198.

⁵⁵ Tarkiainen (1990), s. 185.

⁵⁶ Forsslund (1927), s. 95.

⁵⁷ Tarkiainen (1990), s. 189.

Finnarna och religionen

År 1629 skickades folk från finnmarken till Västerås stiftsstad för att begära en egen kyrka med en egen präst, eftersom de hade lång väg till kyrkan i Nås och för att de inte heller förstod vad som sades i kyrkan. Deras gamla fick dessutom dö utan att få den tröst en präst kunde ge inför döden. Dessa områden var förhållandevis rikt bebodda och domkapitlet svarade att om de kunde bygga en kapellkyrka och en prästgård skulle de med tiden få en predikant. Under tiden skulle en djäkne omedelbart skickas dit för att läsa katekesen på finska för dem.⁵⁸ Byggandet skulle dröja.

År 1696 beviljades ytterligare en anhållan om att få bygga ett kapell, vilket sedan invigdes 1723 i Säfsen. Kaplanen i Nås skulle hålla gudstjänst där var tredje söndag. Så blev dock inte fallet, under åren 1738-1744 hölls endast 45 predikningar. På grund av detta förordnades en särskild kaplan som kom år 1748. Finnarna mäktade dock inte underhålla kyrkan och honom. År 1758 anlade bruksägarna en ny kyrka bredvid det gamla kapellet och den invigdes 1762.⁵⁹

Parallellt med denna besvärliga väg till att få en kyrka där Guds ord predikades, går även att i den äldre litteraturen spåra finnarnas avvikelser från svenskarna i religiositeten. Hülphers på sin resa genom Dalarna år 1757 poängterar att de flesta finnar i början av seklet i Säfsnäs troligen inte hade varit i Nås kyrka på grund av den långa och svåra vägen. Rykten hade gått hur man hade offrat levande får och vördat vissa skogsrän och han menade även att dessa seder fortfarande pågick trots att de hade fått det närmare till kristendomen.⁶⁰ Många är historierna om finnarna som sågs som trollkarlar och ”kuckelgummor”. Dessa finnar kunde vara både råa envisa skogsvildar och häftiga bråkmakare, som inte drog sig för att ta till kniven och bössan. Flera gånger sågs de ha rånmördat resande och att det var vanligt med osämja grannar emellan.⁶¹

Finnarna och bruket

År 1721 påbörjades anläggandet av bruken i bygden och på drygt tio år hade man byggt hyttor i Strömsdal och Ulriksberg, hamrar i Gravendal och Fredriksberg.⁶²

Bygden och dess näringsliv omformades i många avseenden i Nås södra finnmark, Säfsnäs. Nås östra- och västra finnmark berördes dock inte på samma sätt. Säfsnäsbygden förvandlades mycket snabbt under 1700-talet till en betydande bruksbygd och denna ställning behölls i över hundra år.⁶³

De flesta torpen på Nås finnmark uppfördes under åren 1720-1770.⁶⁴ Bruksanläggningen anlades i en glest befolkad bygd, till skillnad från de flesta andra anläggningarna av bruk som placerades i gamla kulturbygder för att ha tillgång till arbetskraft, livsmedelsförsörjning och ett någorlunda fungerande vägsystem. Säfsnäsbrukens fyra anläggningar, var alltså i stort behov av arbetskraft, eftersom den befolkningen som fanns i bygden inte räckte till. Bruken lät därför anlägga ”nybyggen” eller ”kolartorp”. Under brukens första år skedde en stor inströmning av människor. De manliga inflyttarna kom till största del från Värmland. Den kvinnliga in- och utflyttningen skedde från och till Dalarna och Västmanland. Vad gäller flyttningen från

⁵⁸ Tarkiainen (1990), s. 186 och Forsslund (1927), s. 124.

⁵⁹ Forsslund (1927), ss. 124-125.

⁶⁰ Hülphers (1957), s. 236.

⁶¹ Forsslund (1927), ss. 140-141.

⁶² Hülphers (1957), s. 240.

⁶³ Montelius (1962), ss. 93, 104.

⁶⁴ *Strömsdal. Torp och torpare* (1992), s. 17.

och till Dalarna gällde det dessa socknars finnmarksområden som låg i anslutning till Säfsnäs bebyggelse. Endast i undantagsfall skedde flyttningar från och till svensk-bygder.⁶⁵

Bruken kom att få stor kontroll över torparna. När torpen byggdes med egna medel hade torparen stubbe- och röjselrätt, det vill säga ärftlig besittningsrätt till torpet. Kostnaderna för byggandet var dock så höga att torparen ofta hamnade i skuld hos bruket, vilket gjorde att torpen snart blev inlösta.⁶⁶ En kunglig förordning från år 1748 slog fast att den bruksägare som lämnade förslag åt egna torpare, kolare och brukshemmanåbor hade rätt att in-teckna förlagstagarnas skulder. Torparna och självägarna hamnande ofta i skuldsättning genom uttag av matvaror i bruksmagasinet, främst spannmål, och hamnade därmed i beroende av bruken. Skuldsättningen fungerade som koltvång. De blev tvungna att kola åt bruken, annars skulle de riskeras att vråkas från torpen och självägarna riskera att mista sina gårdar. Fredriksbergs bruk omvandlade från år 1750 åtskilliga självägare till landbönder med vilka arrendekontrakt upprättades, och som kunde sägas upp om de inte fullföljde kontraktet.⁶⁷

Arrendekontraktet som utfärdades av bruket beskrev torparens förmåner och skyldigheter. Till exempel angavs hur mycket kol som skulle framföras till bruket, här framkom också att han förutom kolning även skulle utföra allt annat arbete han blev beordrad till. Dessutom hade bruksägaren rätt att använda torparens dragare och körredskap. Vidare framkommer att vart femte år skulle hållas husesyn och besiktning av egendomen och hade den försämrats fick torparen själv ersätta skadorna. Kontraktet sade även att om en hustru blev änka hade hon ingen rätt att stanna kvar på torpet utan blev tvungen att ge sig av därifrån efter makens dödsfall.⁶⁸

När torparen överlämnade torpet till sonen (eller mågen) fick han ersättning för de underhållsarbeten på torpet som gjorts, såsom dikning, nyodling och underhåll av väg. Om denna ersättning motsvarade hela skulden blev torparen skuldfri annars kvarstod skulden och sonen fick överta denna. Det var endast ett fåtal som hade ett eget hemman att överlämna till sina barn. De få som hade den förmånen kunde upprätta ett fördelskontrakt, d.v.s. hemmansägaren överlät gården på arvingen mot att föräldrarna hade bostad, kost och underhåll under deras resterande livstid.⁶⁹

Den typ av arbetskraft som bruken behövde bestod av smeder, dagkarlar eller bruksarbetare eller hyttarbetare, (grovarbetare som saknade yrkesutbildning) och torpare och självägare som arbetade med körslor och kolning.⁷⁰ Smederna titulerades mästare eller mästersmeder, vilka var biträdda av mästersvenner och smedsdrängar (dessa kallades också kolgossar eller koldrängar). Av mästarerna och mästersvennerna under perioden 1748-1854 kom endast 20 procent från Dalarna och 50 procent (220 stycken) från Värmland. Av dessa smidespersoner från Värmland var endast 32 procent födda i Värmland. Säfsbruken hade därför något av en ställning att i stor utsträckning vara en mellanlandningsstation för gesäller på sina arbetsvandringar.⁷¹

⁶⁵ Montelius (1962), ss. 98, 112, 126-127.

⁶⁶ *Strömsdal. Torp och torpare* (1992), s. 17.

⁶⁷ Montelius (1962), ss. 117-118, 142-144.

⁶⁸ *Strömsdal. Torp och torpare* (1992), ss. 19-23.

⁶⁹ *Strömsdal. Torp och torpare* (1992), ss. 28-30.

⁷⁰ Montelius (1962), s. 119.

⁷¹ Montelius (1962), ss. 205-212.

Nåsbönder och finnar

De inflyttade finnarna blev redan från början betraktade med misstänksamhet på grund av deras annorlunda seder, levnadssätt och språk. De blev ”betraktade som varelser från en annan människostam, och som stodo i förbund med de onda andar”.⁷²

Under brukens tid kom finnarna att allt mer försvenskas, men de hade sina seder kvar vilket utgjorde en avvikelse från det normala. Detta tillsammans med berättelser från tider tillbaka då finnarna inte lät döpa sina barn, utan väntade med det tills de själva kunde gå den långa vägen till kyrkan och hur de påtade ner de döda i någon mosse i skogen istället för att ta dem med sig till kyrkogården, gjorde att det hos de mycket religiösa Nåsbönderna föddes ett hat till finnarna som inte avtog trots att finnarna inte var mindre dygdesamma eller hade mindre kunskaper i kristendomen.⁷³

Många av finnarna höll kvar vid den gamla boendeformen, det vill säga de bodde i sina rökstugor, eller pörten.⁷⁴ Bastubadet var vidare något som skilde finnarna från svenskarna och som förmodligen sågs som något mindre moraliskt. Två till tre gånger i veckan, året om, badade kvinnor och män, gammal som ung, nakna tillsammans i badstugorna och dessutom sprang de tillsammans omkring i snön eller kasta sig i sjön för att svalka sig.⁷⁵ Finnarnas bastubad berörde även den kringresande Craelius när han besökte finnmarken: ”Friheten som råder emellan bägge könen är obegränsad, och baden, som av dem gemensamt begagnas, uppglöda fantasin”.⁷⁶ Vidare beskriver han Nåsböndens ståndpunkt kring synen på sexualiteten: ”Mot kvinnokönet har han på långt när icke så liberala åsikter, som hans Sockenbo Finnen, ty han vill gärna att kullans ära skall vara fläckfri, och önskar [...] hava något nytt att berätta henne om bröllopsnatten”.⁷⁷

Den finska befolkningen kom att utgöra en stor språklig och etnisk minoritet ända till 1800-talet. Många av deras seder förblev ålderdomliga, eftersom kontakten med Finland upphörde och skogsfinnarna inte längre kunde ta emot impulser från hemlandet.⁷⁸

Varken de gamla reseskildrarna eller domböckerna beskriver några myckna sammanstötningar mellan Nåsbönder och finnar. Endast ett fåtal tvister om nybyggen, svedjanden och rågångar har förekommit och än mindre omtalas handgripligheter.⁷⁹ Dock var det ”länge ett begrepp att finnarna var något mindervärdiga i jämförelse med den övriga befolkningen”.⁸⁰

⁷² Craelius (1837), s. 55.

⁷³ Craelius (1837), s. 55.

⁷⁴ Craelius (1830), s. 10.

⁷⁵ Craelius (1830), ss. 12-13.

⁷⁶ Craelius (1837), s. 56.

⁷⁷ Craelius (1837), s. 5.

⁷⁸ Tarkiainen (1990), s. 190. Tobias Westblad (kyrkoherde i Nås socken från år 1744 till år 1747 då han blev prost i socknen, kvar som prost i Nås till år 1768) besökte år 1774 finnarna i Rättvik, Säfsnäs och Nås och berättade i sin rapport till sällskapet Pro Fide et Christianismo, att finnarna levde på sina förfäders vis. Vid deras stora högtid som inföll vid Olofsmässotiden, slaktades en hel gumse och åts upp under ceremoniella former, inte heller förbisågs husets skyddsandar. Tarkiainen (1990), s. 190.

⁷⁹ Strömsdal. *Torp och torpare* (1992), s. 14.

⁸⁰ Mattsson (1997), s. 20.

Befolkningen

År 1700 var Sveriges befolkning ungefär 1,8 miljoner och år 1800 hade den stigit till ungefär 3 miljoner. Efter mitten av 1700-talet var folkökningen över lag stor i hela Europa. Förklaringar till detta har varit en längre livslängd genom jordbrukets effektivisering och nyodling, bättre livsmedelsförsörjning, samt till viss del genom medicinska framsteg och för Sveriges del bidrog även krigens slut till befolkningsökningen.⁸¹

Tabell 1. Befolkning i Nås svenskbygd, Nås finnmark – västra- och östra finnmarken, Nås södra finnmark och hela Nås finnmark.

	Nås Svenskbygd	<i>Nås v. + ö. finnmark</i>	<i>Nås s. finnmark</i>	Summa Nås finnmark
1720	695	69	~200	~269
1750	905	115	1112	1227
1760	1005	128	1154	1282

Källa: Nilsson (1960), ss. 37-38, Montelius (1962), 298.

Även Nås socken genomgick, som synes, en befolkningsökning. Den största ökningen skedde på finnmarken där antalet människor ökade från 1720 års ungefärliga 269 personer till ett antal av hela 1227 år 1750, en ökning med nästan tusen personer på trettio år. Denna stora befolkningstillväxt har som tidigare nämnts sina förklaringar i den stora inflyttningen till orten i och med Säfsbrukens anläggning.

⁸¹ Behre- Larsson- Österberg (1994), s. 191.

Föräktenskaplig sexuell aktivitet och sedlighet

1700-talsmänniskans syn på sexuella relationer innan och utanför äktenskapet och den totala förekomsten av utomäktenskaplig sexualitet kommer aldrig någonsin att helt säkert kunna fastställas. Mörkertalets storlek i dessa frågor är svårt att sätta om, men tolkningar av de spår som finns lämnade i källorna kan göra att förståelsen kring människornas handlande vidgas.

Jag inleder undersökningen med att presentera de resultat som studiet av Nås tingslags domstolsprotokoll har lett fram till. Sedlighetsbrottens omfattning och vilka slags sedlighetsbrott som förekom inom de både undersökningsområdena, Nås svenskbygd och Nås finnmark kommer att redogöras för. Vidare görs en kartläggning över vilka personerna var bakom de begångna brotten, utifrån deras yrkesbenämning och civilstånd. Den utomäktenskapliga sexualiteten på finnmarken i Nås kommer därefter att mer ingående undersökas utifrån de tre geografiska områdena på Nås finnmark.

Sedlighet inför rätta

Den formella kontrollen av sexualiteten utgjordes till stor del av allmogen själva, ofta anmälde kvinnorna sig själva. Rättegången syftade till att utreda vem fadern till barnet var och få honom att gifta sig med kvinnan eller i alla fall få honom att betala underhåll för barnet. Vidare hade rättegången funktionen av att återupprätta kvinnans ära. Kvinnorna blev visserligen offentligt dömda, men det inträffade var redan bekant i omgivningen, eftersom kvinnan hade fött ett barn. På tinget fick hon moralisk upprättelse när mannen dömdes och underhåll till barnet utdömdes.⁸²

Sedlighetsbrottets omfattning

För att få en uppfattning om hur vanligt sedlighetsbrottet var av de ärenden som anfördes på tinget i Nås har en genomgång av samtliga fall räknats. Eftersom häradsrätten behandlade andra ärenden än just brottmål har dessa fått utgöra en egen gemensam kategori och brottmålen har specificerats ytterligare, med kategoriseringar utifrån underrubrikerna; sedlighetsbrott, ordningsbrott, kyrkobrott, egendomsbrott, brott mot skatter, pålagor, avgifter och andra lokala överenskommelser och slutligen domstolsbrott.

⁸² Furuhausen (1996), s. 166.

Tabell 2. Den totala aktiviteten av ärenden på tinget i Nås socken 1744-1764.

	Svenskbygd	Finnmark
<i>Brottmål:</i>		
Sedlighetsbrott:	16 (15%)	46 (29%)
Ordningsbrott:	Våld	4 (4%)
	Förtal	3 (3%)
	Fylleri	3 (3%)
Kyrkobrott	5 (5%)	13 (8%)
Egendomsbrott:	Stöld	5 (5%)
	Skadegörelse	34 (32%)
	Förskingring	3 (3%)
Brott mot skatter, pålagor, avgifter och andra lokala överenskommelser	30 (28%)	36 (23%)
Domstolsbrott: Frånvaro	2 (2%)	7 (4%)
Summa:	107 (100%)	158 (100%)
<i>Övriga ärenden:</i>		
Tvister, skulder, tillstånd om uppodlingar, fastställanden av överenskommelser, osv.	436 (80% av samtliga ärenden)	296 (65% av samtliga ärenden)
Summa samtliga ärenden:	543	454

Källa: Nås db, 1744-1764.

Anm: Varje fall är räknat när det kom upp på tinget, även om fallet återkom efter ett uppskov. Ibland har personer dömts för flera brott, t.ex. kyrkobrott och våld, dessa är då noterade under båda kategorierna. Ett fåtal ärenden gällde mellan personer boende både i svenskbygden och finnmarken, dessa är inte medräknade i sammanställningen (1 våld, 5 skadegörelse, 33 övriga ärenden).

Sedlighetsbrotten inom hela socknen var under den undersökta perioden, 1744-1764, 6 procent av den totala aktiviteten mål som togs upp på tinget.⁸³ Här döljer sig även mål, förutom lägersmål/lönskaläge och horsbrott, dessutom tillsägelser angående nattfrierier, en ung pojkes uppsåt att begå tidelag och varningar som tilldelades bönder som använt vallgossar istället för vallkullor.⁸⁴

Sedlighetsmålen blev färre ju längre tiden gick. Mellan åren 1700-1720 uppgick sedlighetsbrotten till 7,5 procent och under perioden 1784-1809 hade de sjunkit till 3,1 procent i hela Nås socken.⁸⁵

Den mesta tiden som ägnades vid tingsförhandlingarna gällde dock ärenden såsom att reda ut tvister av olika slag, rörande arv och egendom, få tillstånd om nyupptagningar av jord och krav om skulder. Denna typ av ärenden förekom till 80 procent för Nås svenskbygd och 65 procent på Nås finnmark, då kvarstår för brottmålen i svenskbygden 20 procent och 35 procent på finnmarken.

⁸³ Nås db, 1744-1764.

⁸⁴ Nås db, 25/1-1751, 7/1-1762. Anledningen till att pojkar inte tilläts valla boskapen var för att minska risken för tidelagsbrottet. I en kunglig förordning år 1686 uppmanades alla husbönder att uteslutande använda flickor som arbetskraft vid boskapsvallningen. Marklund (2004.), s. 217.

⁸⁵ Skansens (2004), s.11.

Vid en genomgång av Nås svenskbygds- och Nås finnmarks totala ärenden var för sig visar det sig att sedlighetsbrotten i svenskbygd delen upptog 3 procent av samtliga mål och finnmarksområdets andelen var 10 procent, eller enligt fördelningen av endast brottmål: 15 procent i Nås svenskbygd och 29 procent på Nås finnmark.

Uppmärksammade sedlighetsbrott

På tinget i Nås, under den undersökta perioden 1744-1764, förekom totalt 39 fall av för- och utomäktenskapliga relationer, vilket betyder att nästan två dylika brott i genomsnitt per år uppmärksammades under denna period. Uppdelningen av dessa 39 fall visar att 7 av dem var begångna i Nås svenskbygd och 32 hade begåtts på Nås finnmark. Ställs dessa siffror mot befolkningens antal år 1760 visar det sig att i Nås svenskbygds område (1005 personer) utgjorde inför tinget förda sedlighetsbrott 0,7 procent per invånare och för Nås finnmarks (1282 personer) del 2,5 procent per invånare.

De typer av sedlighetsbrott som undersökts är otidigt sänglag, lägersmål/lönskaläge och horsbrott. Som tidigare nämnts avsåg lönskaläge ett samlag mellan en ogift kvinna och en ogift man och lägersmål avsågs samlag mellan en kvinna och en man där den ena av dem var trolovad. Dessa två begrepp används vid tinget i Nås på ett synonymt vis, det vill säga, ofta förekommer "lägersmål" i betydelsen "lönskaläge" för det sexuella brottet, oavsett om någon varit trolovad eller inte, vilket går att utläsa av protokollens berättelser och det utdömda bötesstraffet. Jag kommer därför i fortsättningen att använda den, i tingsprotokollet i Nås, mest förekommande beteckningen "lägersmål".

Sedlighetsbrott som tidelag har inte analyserats på grund av att det inte berör sexuella relationer mellan en man och en kvinna.

Tabell 3. Fördelning av utomäktenskaplig sexualitet mellan Nås svenskbygd och Nås finnmark, under åren 1744-1764.

	Nås	Finnmarken
Otidigt sänglag	2 (28,6%)	6 (18,8%)
Lägersmål	4 (57,1%) (85,2%)	19 (59,4%) (78,2%)
Horsbrott	1 (14,1%)	7 (21,9%)
Summa	7	32

Källa: Nås sockens domböcker, 1744-1764 (i fortsättningen Nås db.)

Horsbrottet var det svåraste brottet av dessa sedlighetsbrott, vilket även bötessumman för brottet visar, 80 daler för den gifta och 40 daler för den ogifta. Otidigt sänglag sågs som det mindre allvarliga brottet, det var i ett led på väg mot äktenskapet. Böterna för detta brott var lågt, endast 2 daler till kyrkan betalades.

Procentberäkningarna visar vilket utrymme de olika typerna av sedlighetsbrott har upptagit för respektive undersökningsområde och en jämförelse är möjlig att göra. Lägersmålet var det vanligaste sedlighetsbrottet inom båda områdena i förhållande till de övriga sedlighetsbrotten, men det som skiljer är horsbrott och otidigt sänglag. På finnmarken upptar horsbrotten en större andel jämfört med Nås svenskbygds del,

där det otidiga sängelaget är större. Dessa två fall av otidigt sängelag i Nås svenskbygd visade sig vara två kvinnor, vars barns fäder hade avlidit innan mödrarna hade hunnit gifta sig med dem. Kvinnorna i båda fallen förklarades som männens hustrur, och barnen ansågs som födda ”av laggiftosäng”. I de flesta fall av otidigt sängelag på finnmarken hade barnet blivit till under äktenskapslöfte och kvinnan och mannen var överens om att gifta sig.⁸⁶

Vid en jämförelse med Lindstedt Cronbergs undersökning i Torna härad under perioden 1688 – 1717, visar det sig att hennes resultat överensstämmer till stor del med finnmarksdelens fördelning av sexualmålen. I Torna härad var 21,5 procent horsbrott, medan sexualbrotten mellan två ogifta personer uppgick till summan av 78 procent.⁸⁷ Torna härad, som ligger i Skåne, var ett av de landskap där det föddes flest utomäktenskapliga barn i början av 1800-talet. Övriga områden med en hög frekvens av barn födda utanför äktenskapet var Skånes grannlandskap Blekinge, samt bygderna runt Mälardalen, Västmanland och Värmland.⁸⁸

Yrken – civilstånd

För att utröna vilka människorna var som hamnade på tinget i Nås socken för dessa sedlighetsbrott har en närmare studie utförts i hur de instämnda personerna titulerades i protokollet, och därmed kan en social tillhörighet urskiljas, samt civilstånd.

”Änka”, ”piga” och ”ogifta kvinnspersonen” var de tituleringar som förekom för kvinnorna. De som endast benämndes med namn var troligtvis ogifta kvinnor, eftersom det förmodligen fanns en benägenhet att lyfta fram civilståndet och de instämndas relation till varandra. I Nås svenskbygd titulerades endast en kvinna och det var en ”änka” i ett lägersmål. På Nås finnmark benämndes fyra kvinnor som ”änka”, de förekom i alla tre typerna av brott. Två kallades ”piga” och förekom i horsbrott och otidigt sängelag. Slutligen, kvinnan som benämndes som den ”ogifta kvinnspersonen” var anklagad för hor med den ”gifte karlen” för andra gången.

Männen har däremot fått mer beskrivande titlar där det ges en uppfattning om vilka männen var som blev instämnda till tinget för otillåten sexualitet.

⁸⁶ Nås db, 1744-1764.

⁸⁷ Lindstedt Cronberg (1997:a), s. 132.

⁸⁸ Frykman (1993), s. 12.

Tabell 4. Titlar på männen i Nås tingslags protokoll angående utomäktenskaplig sexualitet, 1744-1764, samt en redovisning över icke dömda männens titlar.

		Ej dömda till anklagelsen p.g.a. edgång* försvunnen frikänd död.		
<u>Nås svenskbygd:</u>				
Löjtnant	1		1	
Soldat	1		1	
Trumslagare/rustmästare	1			
Gifta karlen	1			1
Ej titulerade- (-förmodligen ogifta bondsöner eller drängar)	3			
<i>Delsumma</i>	7			<i>3=43% ej dömda till anklagelsen</i>
<u>Nås finnmark:</u>				
Kolardräng	1			
Klensmedsgesäll	1			
Mästersmed	1			
Smedsdräng	2			
Skomakare	3	2	1	
Dräng	10	1		
Skräddare	2	1		
Mästersven	1	1		
Gifta karlen	7	1		1 1
Soldat	1			
Ej titel- (-förmodligen drängar)	6	1		
<i>Delsumma</i>	35	7 (20%)		<i>10=29% ej dömda till anklagelsen</i>
<i>Summa</i>	42			<i>13=31% ej dömda till anklagelsen i hela socknen.</i>

Källa: Nås db, 1744-1764.

Anm.. Tituleringen dräng användes för övrigt ofta för att markera en ogift man.

*Edgång, eller värjemålsed: mannen kunde svära sig fri inför Gud från anklagelsen efter att ha fått undervisning av prästen.

När det var frågan om ett horsbrott angavs bara den ”gifta karlen” och det gavs därmed ingen uppgift om mannens yrke eller hans sociala tillhörighet. För tingsrättens vidkommande var inte männens yrke då det mest väsentliga, utan det faktum att det var en gift man som gjort sig skyldig till ett svårt brott. På liknande sätt är det möjligt att tolka de otitulerade männen, sju av nio gjorde sig skyldiga till det ringare brottet, otidigt sänglag, det vill säga, de som var ogifta.

Den största gruppen av män som gjorde sig skyldiga till sedlighetsbrott var drängar, över hälften av samtliga om de otitulerade räknas till samma grupp.

I Nås svenskbygd där sedlighetsbrott inte var lika vanligt förekommande som på Nås finnmark, utgjorde militärer en förhållandevis stor del av de skyldiga lägersmännen. En av dessa militärer, löjtnanten, vilken inte var hemmahörande på orten,

hade rest till Finland och var därför frånvarande från tinget. Ytterligare en soldat hade avvikit från orten, genom rymning.⁸⁹

Av dessa 42 anklagade män var det 31 procent som inte dömdes till anklagelsen. I svenskbygden i Nås utgjorde dessa 43 procent (3 stycken), på grund av att två var försvunna och en var död. På finnmarken i Nås var det 29 procent som inte dömdes för sedlighetsbrottet. En man frikändes, en var försvunnen och en tredje var död. De återstående (20 procent) gick värjemålsed och bestred anklagelsen inför Gud och friades därmed. Forskningen har visat att edgång var något mycket ovanligt.⁹⁰ Så var dock fallet inte på Nås finnmark där antalet därmed får ses som högt. Detta höga antal förekom även under åren 1700-1720.⁹¹ Anledningen till detta kan ligga i att antingen var religiositeten inte så stark på finnmarken och det avspeglade sig i att männen svor falskt inför Gud, eller att kvinnorna var mer benägna att uppge falsk lägersman. Eller så var det båda förhållandena som gällde.

Utomäktenskaplig sexualitet på finnmarken

Nås finnmark var ett stort område och för att få reda på om några skillnader inom finnmarken har funnits, har området studerats utifrån byar i södra-, västra- och östra finnmarken. Fördelningen har gått till enligt följande: om både kvinnan och mannen kom från byar inom samma område har de förts in under detta område, om mannen och kvinnan kom från byar inom olika områden har mannen registrerats utifrån det område han kom från, om mannens ort inte varit angiven har kvinnans område fått avgöra tillhållningsområdet och slutligen om ingen ort angivits eller om en annan sockens ort eller by angivits har registreringen placerats under ”okänt område”.

Tabell 5. Fördelning av männen i Nås tingslags protokoll angående utomäktenskaplig sexualitet, 1744-1764, utifrån titel och by.

södra	västra	östra	okänt område
Kolardräng	1 dräng	3	skomakare 1
Klensmedsgesäll	1 ej titel	1	soldat 1
Mästersmed	1		ej titel 1
Smedsdräng	2		
Mästersven	1		
Skräddare	1		
Skomakare	2		
Dräng	6		
Gifte karlen	7		
Ej titel	4		
Summa:	26	4	2 3

Källa: Nås db, 1744-1764.

Anm. Personerna under ”okänt område” är så få att de inte påverkar resultatet.

⁸⁹ Nås db, 24/1-1752, 25/2-1761. Denne soldat Christian Pettersson Smed hade rymt med en kvinna från Säfsnäs, som var instämd till tinget för lägersmål 12/2-1754.

⁹⁰ Lindstedt Cronberg (1997:a), s. 156, Sundin (1992), s. 334. Lindstedt Cronbergs undersökning visar att mellan åren 1688 och 1717 var det endast 1 av 318 som friades genom edgång.

⁹¹ Skansens (2004), s. 16. 3 av 30 friades genom edgång mellan 1700 och 1720.

Antalet män av denna sammanställning blir 35 stycken vilket kan tyckas vara en felräkning eftersom tidigare har påpekats att det gällde 32 stycken fall på Nås finnmark. Detta beror på att i tre fall uppgavs två möjliga lägersmän.

Den större andelen av sedlighetsbrott på den södra finnmarken har sin förklaring i den mycket större befolkningen. Området där utmärktes av in- och utflyttningar som järnbruket i området bidrog till, samt torparnas beroende av bruket som hade skapats i och med skuldsättningar genom uttag ur bruksmagasinet.

Fattigdomen och proletariseringen påtvingades torparna i angränsande områden av den härskande klassen,⁹² vilket förmodas ha inträffat även i Nås sockens södra område, Säfsnäs. Genom begränsningar i svedjebruket, som ledde till ett förlitande till bruksmagasinen och som i sin tur förmodligen mynnade ut i att många torpare tvingades avstå besittnings- och röjselrätter till bruken fick bruket kontroll över torparna när de blev deras dagsverksarbetare.⁹³

Den bild av Säfsnäs som framträder genom beskrivningarna av utvecklingen i den tidigare glesbefolkade bygden till detta brukssamhälle är för det första en stor rörlighet av människor som flyttar in till bygden och som flyttar därifrån. Vidare kan konstateras ett hårt liv för de torpare som bruken hade i sin hand eller som de eventuellt skulle komma att kontrollera genom den skuldsättning många råkade i. Vad har då denna typ av samhälle för betydelse för den för- och utomäktenskapliga sexualiteten? Uppenbarligen har det betydelse eftersom vid en jämförelse med Nås svenskbygd, skiljer sig antalet fall på tinget betydligt. Det kom att ske en rad kulturmöten i och med tillströmningen av människor till området. Människor som inte hade någon djupare kännedom om varandras bakgrund, släkt och anor borde ha bidragit till en svagare social kontroll.

Vad gäller västra- och östra finnmarken, tycks förklaringarna ha andra grunder än i den södra delen, eftersom denna del inte i samma omfattning kom att beröras av bruken, även om torparna med stor sannolikhet utförde körslor av olika slag till bruken. Detta område genomgick ingen befolkningsökning på samma sätt som på södra finnmarken och berördes inte av de många kulturmöten som fallet blev i det södra finnmarksområdet. Möjligen kan förklaringar sökas i andra värderingar, vilket dock är svårt att belägga, men liknande slutsatser finns inom tidigare forskning som visar att värderingarna förändrades över tid.⁹⁴ Hur denna undersöknings områden har förändrats i värderingar och över tid kan inte redogöras för, eftersom undersökningens syfte inte har varit detta. Gemensamt för hela finnmarken är dock en mindre strikt social kontroll vid en jämförelse med Nås svenskbygd.

För att ytterligare söka förklaringar till den ojämna fördelningen av sedlighetsbrott inom Nås socken har vigslar där kvinnorna varit gravida och giftermålsåldrar undersökts inom de båda områdena. Jag börjar med att redogöra för de som väntade barn vid vigseln för att sedan komma in på vad skillnader i giftermålsåldrarna kan spela för roll kring dessa befruktningar och om sättet att agera skiljer sig mellan Nås svenskbygd och Nås finnmark.

⁹² Jonsson (1989), s. 213. Byn Mången som Jonsson undersöker ligger intill Nås södra finnmark.

⁹³ Jonsson (1989), s. 213.

⁹⁴ Furuhausen (1996), s. 182.

Gravida brudar

Förstagångsäktenskap, där mannen och kvinnan gifte sig för första gången har fått utgöra undersökningsgruppen, eftersom dessa skulle komma att utgöra en ny familj. Änkor och änklingar hade redan en gång gått igenom denna fas och därför har de utelämnats i denna undersökning.

I Nås svenskbygd mellan åren 1744 och 1764 finns totalt 168 ingångna giftermål med tillräckliga uppgifter för att konstatera föräktenskaplig befruktning, endast ett giftermål saknar detta.

För Nås finnmarks del har det som tidigare nämnts förelegat vissa svårigheter i att få till stånd dessa uppgifter. Det jämförelsematerial som finns är 89 vigslar med tillräckliga uppgifter för att undersöka den föräktenskapliga befruktningen inom området. Det bör dock finnas ett visst värde i att studera resultatet av dessa äktenskap. Den stora rörlighet av människor som flyttade till och från bygden har också avspeglat sig i kyrkböckerna och som delvis kan förklara svårigheten att få till stånd fullständiga uppgifter för undersökningen.

Vid beräkningen av förekomsten av graviditet vid vigseln, har en gräns satts vid barnets födelse under äktenskapets sju första månader. Makarna borde då ha känt till att de väntade barn, så att detta kan ha varit anledningen till giftermålet.

Tabell 6. Fördelning av föräktenskapliga befruktningar och utomäktenskapligt födda barn i Nås svenskbygd och Nås finnmark, 1744-1764.

	<u>Nås</u>	<u>Finnmarken</u>
Gravida vid vigseln	23 (13,7%)	10 (11,2%)
Utomäktenskapliga barn	3 (1,8%)	12 (13,5%)
Summa	168 (15,5%)	89 (24,5%)

Källor: Gabriel Jonssons släkteregister, Lysnings- och vigselböcker, 1744-1764, Nås socken, Säfsnäs personförteckning, Lysnings- och vigselböcker, 1748-1764, Säfsnäs församling, Dop- och födelseböcker, 1748-1764, Säfsnäs församling.

Vad gäller skillnaden i graviditet vid vigseln mellan de båda områdena, 13,7 procent (23 stycken) i Nås svenskbygd och 11,2 procent (10 stycken) på Nås finnmark, är inte uppgifterna av den karaktär att ett säkert konstaterande kan göras. Vid ett högre antal vigslar för finnmarksdelen hade resultatet kunnat bli både högre eller lägre och kan alltså påverka utgången åt båda hållen.

Resultatet kring kvinnor med utomäktenskapliga barn vid vigseln visar att det fanns ett övertal på Nås finnmark, 13,5 procent (12 stycken) mot Nås svenskbygds 1,8 procent (3 stycken), vilket inte skulle påverkas om ett större antal vigslar på Nås finnmark hade undersökts. Barnen till de tre paren i Nås svenskbygd som fått barn innan vigseln finns inte noterade som oäkta och inte heller med i domboken. Kvinnorna gifte sig med fäderna till barnen kort efter födelsen och barnen blev därmed äkta. Samma tendens finns på finnmarken där fem par hade fått barn innan vigseln, men som inte finns noterade i domboken, eftersom föräldrarna gifte sig med varandra.

Som en jämförelse till resultatet angående utomäktenskapliga barn kan nämnas att i hela riket i början av 1700-talet (dock lite tidigare än denna undersökning) utgjorde de utomäktenskapligt födda barnen 1-3 procent.⁹⁵

Den totala andelen för- och utomäktenskapliga befruktningar för de båda områdena visar en större andel på Nås finnmark, 24,7 procent mot Nås svenskbygds del, 15,5 procent.

Vid en jämförelse med Ann-Sofie Ohlanders undersökning, där hon studerar giftermålsmönster utifrån barn födda före äktenskapet och väntade barn i tre socknar, Julita, Järna och Lillhärdal, förefaller den överensstämma till stor del med denna undersökning. Nås svenskbygd uppvisar ett mycket litet antal utomäktenskapligt födda barn och i dessa fall gifte sig modern med fadern till barnet. Järna socken (grannsocken till Nås), som till största del bestod av självägande bönder uppvisade ett litet antal utomäktenskapliga barn, där i samtliga fall modern gifte sig med fadern till barnet tyder på en strikt social kontroll.⁹⁶ Den sociala kontrollen syftade till att bevara jorden inom slakten. Valet av giftermålspartner gjordes ofta upp när barnen var små. Vissa familjer och släkter hade utvecklat en samverkan för jordägandet, vilket kunde märkas av att vissa släkter bodde i samma del av byn. Med tanke på arvs-hygien kunde blodsbanden breddas genom att låta ett barn gifta in sig i en annan släkt och därefter låta deras barn i sin tur åter gifta in sig på gården igen.⁹⁷

Den glest befolkade skogsbygden, Lillhärdal, i Ohlanders undersökning, överensstämmer med Nås finnmark i denna undersökning, så till vida vad gäller det höga antalet utomäktenskapligt födda barn. Inte heller verkade ett utomäktenskapligt barn utgöra ett hinder för att gifta sig, antingen med fadern till barnet eller med en annan man.⁹⁸

I Håkansons undersökning visar det sig att det föddes ett mycket lågt antal utomäktenskapliga barn i de båda socknarna Åtvid och Tofteryd vid mitten av 1700-talet, 1,5 procent. Denna siffra fyrdubblades för Åtvids sockens del under den senare hälften av 1700-talet, en ökning som inte alls motsvarades i Tofteryd. Båda socknarna var från början typiska bondesamhällen, men i Åtvid påbörjades kopparbrytning i området, vilket förmodligen kom att påverka levnadsvillkoren för de inflyttade människorna. Samhället drogs från mitten av 1700-talet in i en kapitalistiskt marknads-ekonomisk utveckling, som ledde till ett minskat antal bönder, samt genom en inflyttning av människor som sålde sin arbetskraft vid kopparframställningen.⁹⁹ Undersökningen visar att kvinnorna som födde utomäktenskapliga barn i de båda socknarna tillhörde det fattiga skiktet och Håkanson menar att de hade inte hamnat i det fattiga skiktet för att de fött barn utanför äktenskapet, istället hade de fött utomäktenskapliga barn just för att de var fattiga.¹⁰⁰

Ju längre ner på samhällsstegen en kvinna stod desto större var risken att hon skulle bli mor till ett utomäktenskapligt barn. Föräktenskapliga befruktningar förekom bland alla allmogegrupper, men det är i frågan om utomäktenskapliga födslar som avvikelserna ligger. Detta tycks även särskilt gälla kvinnor som själva var födda utom äktenskapet. Det oäkta barnet tycktes dock inte innebära någon katastrof för modern, de flesta av kvinnorna med utomäktenskapligt födda barn gifte sig endera med fadern eller, vilket var vanligare, med någon annan än barnets far.¹⁰¹

⁹⁵ Sundin (1992), s. 323, t.ex.

⁹⁶ Ohlander (1986), s. 82.

⁹⁷ Sporrang (1995), s. 104.

⁹⁸ Ohlander (1986), s. 82.

⁹⁹ Håkanson (1999), ss. 59-64, 198-199.

¹⁰⁰ Håkanson (1999), s. 98.

¹⁰¹ Carlsson (1977), ss. 109-113.

Lagstiftningen utgick från landsbygdens bonddöttrar. Det var viktigt att dessa kvinnor värnade om sin oskuld för att bli gifta, eftersom de fyllde en viktig funktion i överföringen av egendom mellan släkter och generationer. Dotterns giftermål var hela familjens angelägenhet. Friaren skulle vända sig till den lagstadgade giftomannen (vanligtvis hennes far) för att få ingå äktenskap med kvinnan. Om dottern äktade en make på egen hand hade giftomannen möjligheter att göra henne arvslös.¹⁰²

De proletära kvinnorna, döttrar till arbetskarlar, dagsverkstorpäre och liknande, skiljer sig från bonddöttrarna genom att de inte medverkade till egendomsöverföringen mellan generationerna och giftomannainrättningen fyllde därmed ingen funktion. Friaren hade inget att förhandla med giftomannen om, ingen egendom, inget arv eller hemgift. Dessa kvinnor fick på egen hand locka till äktenskap och hade bara sig själva att locka med. Men även dessa kvinnor var intresserade av äktenskapet, eftersom det i stort sett var det enda sättet för dem att skaffa sig ett eget hem. Ju äldre de blev desto svårare var det för dem att skaffa anställning som tjänstepiga. Därför kan ett antagande göras att en del av dessa kvinnor, trots de hårda straffen själva tog initiativen till lägersmålen och spelade på normen att sexuellt umgänge förutsatte äktenskap.¹⁰³

Giftermålsålder

För att om möjligt få svar på om en påbörjad graviditet ledde till äktenskap har en undersökning av giftermålsåldern hos kvinnorna i förhållande till frekvensen av den föräktenskapliga befruktningen genomförts.

En förutsättning för att det ska födas utomäktenskapliga barn är ett antal ogifta personer i samhället. Därför borde en högre vigselålder innebära en större risk för utomäktenskapliga födslar.

Undersökningar angående giftermålsåldern över tid har visat att det vanliga var att medelvigselåldern steg där det obesuttna skiktet ökade. En tolkning av detta borde vara att människorna inom detta skikt hade svårare att skapa nya hushåll.¹⁰⁴

Tabell 7. Medelvärde för giftermålsåldern (förstagångsvigsel) hos kvinnorna, inom parentes – det faktiska antalet:

	Nås svenskbygd	Nås finnmark
Ej för.äkt.befrukt + Ej uä-barn	24,8 (143)	26,1 (107)
För.äkt. befrukt.	26,5 (23)	25,7 (10)
Uä-barn innan	27,3 (3)	32,4 (11)

Källa: Gabriel Jonssons släktregister, Nås kyrkoarkiv, Säfsnäs församlings kyrkoarkiv.

¹⁰² Lindstedt Cronberg (1997:a), s. 185.

¹⁰³ Lindstedt Cronberg (1997:a), s. 186.

¹⁰⁴ Håkanson (1999), ss. 109.

Som tidigare påpekats kan inte siffrorna för Nås finnmarks del ses som lika tillförlitliga som för Nås svenskbygds del på grund av att inte alla vigslar under perioden är registrerade. Trots detta visar de ett inte alltför avvikande resultat vid en jämförelse med Ohlanders undersökning av de tre socknarna Julita, Järna och Lillhärdal. Överensstämmelsen mellan Lillhärdal och Nås finnmark, och mellan Nås svenskbygd och Järna ligger i den mån giftermålsåldern stiger eller sjunker, mellan de olika kategorierna för vilka kvinnorna hade haft föräktenskapligt sexuella relationer och de som inte uppvisade några sådana. Dock är inte åldrarna i sig jämförbara eftersom hennes undersökning är förlagd till den senare delen av 1800-talet. Lillhärdals socken, en socken som var känd för speciella sedvänjor som nattfrierier bland annat, överensstämmer till stor del med resultatet för Nås finnmarks del. I Lillhärdal och Nås finnmark sjunker medelvigselåldern från kategorin: giftermålsåldern för kvinnor utan utomäktenskapliga barn och utan en föräktenskaplig befruktning, till kvinnor i kategorin: med en föräktenskaplig befruktning. Överensstämmelsen finns också, inom samma områden, i en stigande ålder bland kvinnorna som hade ett utomäktenskapligt barn vid vigseln. Ett utomäktenskapligt barn var inte ett hinder för giftermål. I Lillhärdal var det dessutom fler kvinnor som hade barn innan vigseln än kvinnor som inte hade det, så var det dock inte på finnmarken i Nås. Båda dessa områden kom att beröras av en intensiv migration i och med brukens anläggande på Nås finnmark och exploaterandet av skogen i Lillhärdal. Avståndet och kommunikationen till kyrkan var av samma art och slutligen sammanfaller bruket av de lokala sedvänjorna nattfrierier mellan områdena.

Ett uppskjutande av vigseln kan förklaras på flera sätt. Ett barn innan vigseln kan ha inverkat, liksom lokala sedvänjor, många inflyttade människor till bygden som påverkade giftermålsmönstret, samt dåliga kommunikationer till kyrkan. Frekvensen av utomäktenskapliga barn ökar med avståndet till kyrkan.¹⁰⁵

Bröllopsbestyren i sig kunde vara ett hinder för de fattiga i samhället. Bröllopet var ett tillfälle då det förväntades att man var frikostig och bjöd in till fest. Det var inte en ovilja till att gifta sig som ledde till att många barn föddes som oäkta, utan de ekonomiska ansträngningar ett bröllop kunde föra med sig.¹⁰⁶

Vidare överensstämmelser i denna undersökning med Ohlanders, gäller Nås svenskbygds del och Järna socken, vilka båda bestod av självägande bönder där arvs- och ägofördelningen var av stor vikt vid äktenskapens ingående. I dessa socknar, präglade av en strikt social kontroll, gifte sig samtliga kvinnor med utomäktenskapliga barn vid vigseln med fadern till barnet. Dessutom var de utomäktenskapliga föds-larna få. Ett accepterande av föräktenskapliga befruktningar kan förklaras med att giftermålsåldern hos dessa kvinnor inte alltför mycket avvek från de utan föräktenskapliga sexuella förbindelser. I Nås svenskbygd steg giftermålsåldern för föräktenskapligt befruktade brudar, vilket borde tyda på en allmän acceptans till detta, annars skulle kategorin av kvinnor med föräktenskapliga befruktningar ha haft en sjunkande medelvigselålder och ett väntat barn hade då varit ett tvång till att man påskyndade äktenskapets ingående. På finnmarken i Nås sjunker denna ålder och enligt ovanstående resonemang torde detta i så fall tyda på att dessa personer valde att gifta sig på grund av att en graviditet hade uppstått.

De obesuttna kvinnornas utgångsläge för att få till stånd ett äktenskap skilde sig alltså från de besuttnas. Döttrarna till dagsverkstorpore och liknande fick själva vara aktiva på äktenskapsmarknaden. Detta kom att utsätta deras kvinnliga ära för en risk. En kvinnas ära var starkt kopplad till sexualiteten, till skillnad från mannens ära som istället kopplades till det sociala anseendet. En man kunde förlora sin ära genom att

¹⁰⁵ Ohlander (1986), ss. 82-84.

¹⁰⁶ Frykman (1993), s. 201.

bryta mot samhällets normer och en kvinna förlorade äran om hon bröt mot de sexuella normerna. Detta speglar den patriarkala strukturen i det äldre bondesamhället.¹⁰⁷ Patriarkat i vid mening, avser "[...] mäns manifesterade och institutionaliserade dominans över kvinnor och barn i familjen samt i samhället i allmänhet."¹⁰⁸ Kvinnorna hade inte tillgång till samma makt som männen i denna institutionaliserade patriarkalism, vilken stöttades av en social och kulturell genusordning. Denna genusrelation innebar till exempel en arbetsdelning där kvinnor stod för omvårdnads- och inomhusarbetet, men de kunde även delta i manliga arbetsuppgifter om så krävdes. Männen stod för utomhusarbetet och deltog inte i de kvinnliga göromålen, vilket skulle ha drabbat deras manlighet. Det manliga arbetet var norm och värderades högst, vilket det fortfarande gör. I denna struktur hade kvinnor och män olika ställningar, inte bara mellan män och kvinnor, där mannen var överordnad utan även mellan män och män och mellan kvinnor och kvinnor. Den högsta ställningen med mest makt hade den gifte mannen, husbonden, och den ogifta pigan hade en lägre ställning och mindre makt än den gifta kvinnan, hustrun.¹⁰⁹ Detta resonemang leder in på det mest syndfulla sedlighetsbrottet denna undersökning berör, horsbrottet.

Horsbrottet

Förmodligen fanns en större tolerans kring ett ungt ogift par som inlett en sexuell relation, det kunde leda till äktenskap, än för den som begick hor. Hor var en mycket stor synd där relationen hade inletts av ren lusta. Den som begick hor bröt mot sitt äktenskapslöfte och därmed mot Gud och var dessutom otrogen mot sin äkta hälft. Det är av vikt att lyfta fram även detta brott för att förstå att sedlighetsbrottet hade mer än en sida. I dessa brott handlade det inte för kvinnans del att eventuellt få till stånd ett äktenskap. Som forskare kan man se sannolikheten större att påvisa mannens överläge över kvinnorna i dessa brott och då särskilt de mindre ärbara obesuttna pigorna i och med hans snedsteg.

Var då horsbrottet en manlig last? Källorna säger att det var mest förekommande med gifta män som gjorde sig skyldiga till horsbrottet. Brottet uppdagades när den piga husbonden hade förfört blivit gravid och de båda ställdes inför rätta och därmed registrerades i domstolsprotokollet. Om hustrun i ett äktenskap var den som var den otrogna partnern hade hon större möjligheter än mannen att förtiga händelsen, så den verkliga fördelningen mellan makars frekvens av otrohet är omöjlig att besvara.¹¹⁰

I materialet till denna uppsats förekom åtta fall av enkelt hor, ett i Nås svenskbygd och sju på Nås finnmark. I samtliga fall var det männen som var den gifta personen. I fem av de åtta fallen var den anklagade kvinnan i tjänst hos den gifta mannen. I ett fall rörde det sig om en man som varit på genomresa och gästade kvinnans mors hem. I de två återstående fallen framgår inte något om kvinnan och mannens tidigare relation.¹¹¹

Husbonden hade ett mycket gott skydd av den patriarkaliska hushållsstrukturen i sina eventuella affärer med pigan och dessutom skulle hustrun själv förlora på att ange honom. Det skulle drabba hela familjen både ekonomiskt och socialt. Skillnaderna mellan husbonden och pigan var att han hade en gift mans status och var eko-

¹⁰⁷ Lindstedt Cronberg (1997:a), ss. 247-248.

¹⁰⁸ Lövkrona (1999), s. 141.

¹⁰⁹ Lövkrona (1999), ss. 139-153.

¹¹⁰ Lindstedt Cronberg (1997:a), s. 105.

¹¹¹ Nås db, 13/1-1746, 19/1-1747, 14/1-1748, 26/1-1751, 24/1-1752, 12/2-1754, 9/2-1759, 27/2-1761, 7/1-1762.

nomiskt oberoende, vilket gav honom trovärdighet. Pigan var ogift, beroende och kvinna. Hon måste på tinget ha mycket övertygande bevis för att få honom fälld.¹¹² Trots detta befann sig den gifte mannen i en mycket utsatt position. Hans roll som husbonde krävde en skicklig balansgång på gränsen mellan tillåtet och otillåtet agerande. Han var den överordnade över alla hushållsmedlemmar, men var även ansvarig för deras välfärd. Rådande normer och föreställningar fastslog hur han, som husbonde, skulle styra sitt hushåll och överskred han dem genom att inte kunna kontrollera sina känslor, som till exempel sin ilska eller sin lusta, äventyrade han sin ära och de manliga idealen, och dessutom den patriarkaliska ideologin.¹¹³

Ofta var, som sagt, maken till den otrogna maken lojal mot honom och talade inte emot honom i rätten och mycket sällan ville hon skiljas efter mannens otrohet. Trots att maken hade dragit skam över familjen, var det mer viktigt för hustrun att förbise makens otrohet än att ta ut skilsmässa, fastän detta var en möjlighet för den bedragna hälften.¹¹⁴ Till detta kan ha funnits flera olika orsaker. Den mest påtagliga anledningen borde ha varit den ekonomiska enhet hushållet utgjorde, där både mannen och hustrun tillsammans ingick. Om maken skulle drabbas av höga bötesstraff blev även hustruns livsvillkor påverkade. Vidare berördes hela hushållets heder och anseende, som kanske släktingar såg till att skydda genom påtryckningar om hustruns varsamhet med vad som sades i rätten. Maken själv kan ha utövat påtryckningar, samt kan faktiskt även kvinnans kärlek till mannen också ha orsakat ett lojalt uppträdande hos hustrun.¹¹⁵

På tinget i Nås mellan åren 1734 och 1818 förekom 95 fall av sedlighetsbrott, varav 12 var horsbrott. Av dessa tolv horsbrott var det endast två som ledde till skilsmässa. Det ena av dessa fall gällde kolaren Erik Persson och hans hustru Anna Svensdotter. Tre gånger var denne man instämmd till tinget för horsbrott och två oäkta barn hade blivit resultatet av dessa äktenskapsbrott. Det skulle dröja tjugo år mellan kolaren Eriks första (registrerad på tinget) otrohet tills hustrun Anna slutligen valde att bli skild från maken, trots att det vid varje tingstillfället funnits åtskilliga vittnen som resulterade i fällande domar för mannen.¹¹⁶

Eftersom det endast begicks ett horsbrott i Nås svenskbygd finns inte underlag för att jämföra de båda områdena i vad mån de skilde sig från varandra eller liknade varandra. Dock kan ett konstaterande göras: det var vanligare på finnmarken i Nås än i svenskbygden.

Horsbrottet som begicks i Nås svenskbygd under perioden 1744-1764 var mellan pigan Marita Månsdotter från Ullerön i Värmland och hennes husbonde Per Ersson i Sveden. Hon anklagades för andra resan, det vill säga det var andra gången hon gjorde sig skyldig till detta brott. De erkände utan några omsvep och Pers hustru förlät honom.¹¹⁷

På finnmarken, närmare bestämt på den södra finnmarken, Säfsnäs, var det sju män som gjort sig skyldiga till hor. I fyra av dessa var kvinnan i tjänst hos mannen.¹¹⁸ I ett fall friades båda, dock med viss tvekan, till brottet. Hustrun till mannen i detta

¹¹² Frykman (1993), ss. 193-195.

¹¹³ Hassan Jansson (2002), ss. 80-81.

¹¹⁴ Lindstedt Cronberg (1997:a), s. 113.

¹¹⁵ Hassan Jansson (2002), s. 112.

¹¹⁶ Nås db, 9/2-1759, 7/1-1762, 2/2-1778, 15/1-1779. Och i min A-uppsats, *Att gå skilda vägar. Beträffande skälen kring skilsmässor i Nås socken under åren 1734-1818* angående förekomsten av skilsmässor i Nås socken. Vad gäller det andra fallet som ledde till skilsmässa var det maken som fick igenom skilsmässa, år 1815, på grund av att hans hustru vid ett flertal tillfällen hade gjort sig skyldig till horsbrott.

¹¹⁷ Nås db, 12/2-1754. Hennes första sedlighetsbrott var inför rätta den 24/1-1752 då hon ”blivit besuven” av sin husbonde på Nås finnmark.

¹¹⁸ Nås db, 19/1-1747, 14/1-1748, 26/1-1751, 9/2-1759, 7/1-1762.

fall nekade alldeles bestämt till de vittnesmål som lades fram där hon påstods ha sagt till vittnena att hon vid flera tillfällen hade sett maken och pigan tillsammans i sexuella förhållanden.¹¹⁹

Dessa exempel visar den bedragna hustruns benägenhet att hellre förtiga det inträffade och blunda för makens otrohet än att tala emot sin make inför häradsrätten.

Pigans förhållande till sin husbonde var konfliktartat. Å ena sidan var hon tvungen att rätta sig efter husbonden, å andra sidan var inte lydnaden ovillkorlig, husbonden hade till exempel inte rätt att utnyttja henne sexuellt. Om han gjorde det gjorde han sig, i alla fall i teorin, skyldig till äktenskapsbrott och våldtäkt. En piga som blivit utnyttjad på detta sätt av sin husbonde befann sig i en särskilt komplicerad situation. När övergreppet blev offentligt ställdes de mot varandra i rätten och pigan måste ha mycket starka bevis och stöd från resten av hushållet, eftersom husbondens ord vägde tyngre. Risken med att förlora målet skulle även innebära att pigan miste sin anställning, förlorade sin ära och fick dåligt rykte för att inte vara lojal mot sin husbonde, samt riskerade hon dessutom att straffas för falsk beskyllning.¹²⁰ Under den undersökta perioden i Nås socken förekom inga våldtäktsfall, dock kan det finnas anledning att misstänka ett eventuellt övergrepp och ett våldtäktsförsök vid ett annat tillfälle.¹²¹

Relationen husbonden – pigan finns beskrivet i C.A. Gottlunds reseskildring från finnmarken i Nås. Om det hör till vanligheterna är svårt att avgöra, dock torde det ha förekommit, eftersom det finns dokumenterat. Gottlund hade badat bastu med några kvinnor och män i Digerliden och därefter suttit och pratat när värden hade sagt honom att "[...] jag skulle gå och sova med hans pigflicka, och uppigga henne."¹²² Gottlund avstod från erbjudandet: "Men jag gaf henne f-n, ty hon såg ut som en sköka, helst hon 2:e år varit på kurhuset för syphilis."¹²³

Spelade det någon roll om man själv hade blivit född som oäkta barn, för hur man blev bemött av omgivningen och av sin husbonde? Forskningen säger att det var vanligare att kvinnor som själva var födda utanför äktenskapet blev ogifta mödrar och för en kvinna som flera gånger hade syndat var risken större att hon skulle stötas ut från den lokala gemenskapen.¹²⁴

Maria Engelsdotter Pipare från Strömsdal, Nås finnmark, var själv ett oäkta barn. Hennes far hade blivit dömd för lägersmål tre gånger och hon var resultatet av ett av hans lägersmål.¹²⁵ Två gånger var hon och hennes husbonde instämnda till tinget för hor, där en rad vittnen, främst kvinnor, berättade vad de hade sett. Efter den andra resans horsbrott förvisades Maria från socknen och förbjöds att vistas där.¹²⁶ Maria utgjorde ett oroligt inslag i bygden. Kanske var hon redan i förväg dömd på grund av sina släktingars tidigare sedlighetsbrott. De kvinnliga vittnena var de som tydligast gav en bild av motstånd och misstänksamhet mot henne. Även Marias farfar, stålsmeden Johan Piper, som hade kommit till Säfsbruken från Steiermark i Tyskland, hade gjort sig skyldig till ett oäkta barn år 1734.¹²⁷ Var det hans okunskap om de

¹¹⁹ Nås db, 19/1-1747.

¹²⁰ Hassan Jansson (2002), s. 116.

¹²¹ Nås db 13/1-1746, 26/1-1751.

¹²² Gottlund (1931), s. 350.

¹²³ Gottlund (1931), s. 350. Pigan som Gottlund tyckte var motbjudande kom sedermera till hans sovplats, som han hade tillsammans med en ung arbetskarl, då i sällskap med en annan ung kvinna (17 år). Men Gottlund hade struntat i dem och låtsats sova, vilket han dagen efter ångrade då han såg den andra kvinnan, som han tyckte var mycket vacker.

¹²⁴ Carlsson (1977), s. 113, Sundin (1992), s. 332.

¹²⁵ Nås db, 8/1-1740, 21/2-1744, 7/1-1745, Jonsson (u.å.), s. 571.

¹²⁶ Nås db, 9/2-1759, 7/1-1762, 5/1-1763.

¹²⁷ Jonsson (u.å.), s. 571, Nås db, 1736, Montelius (1962), s. 218.

outtalade reglerna kring nattfrierisederna, eftersom han kom från ett annat land, som ledde till detta lägersmål? Var det detta snedsteg som i förlängningen kom att marginalisera och stigmatisera hans barn och framförallt hans barnbarn, Maria? Svaren på dessa frågor är svåra att besvara eftersom källorna inte kan belägga detta med säkerhet. En närmare analys av bruket av nattfrierier är därför värdefull för denna undersökning för att utröna hur de unga pojkarna och flickorna umgicks med varandra nattetid och hur den gängse synen på dessa frierier var.

Nattfrieri

Vid studiet av nattfrierier har jag kommit närmare kvinnornas egna insatser för att bli gifta kvinnor. Ett flertal forskare, dock främst samtida, har dessutom hävdats att frekvensen av utomäktenskapliga befruktningar var högst i de områden som var kända för nattfrieriseder. Dagens forskning har kommit att visa att så inte var fallet. Forskarna är eniga om att föräktenskapliga sexuella relationer var en naturlig sak, men en viss oenighet finns kring vilken grad av frihet i förbindelserna som fanns.¹²⁸

I Sverige och i flera andra nordiska länder förekom två olika former av nattfrieriseder. En variant, som var lokaliserad till norra Svealand, var att en grupp pojkar tillsammans gick omkring i bygden och hälsade på hos flickorna under natten. Den andra varianten innebar att pojkarna ensamma gick för att hälsa på flickorna under nätterna. Denna senare sed förekom i Götaland och i stora delar av Svealand. Den individuella formen av nattfrieri förekom även i större delen av Finland. Åsikterna har varit delade huruvida dessa frierier varit sammankopplade med samlag eller om de var en form av reglerat umgänge där sex var förbjudet. Den senare forskningen har dock visat att de nattliga besöken var ganska harmlösa. Föräldrarna var väl medvetna om dessa nattbesök. Pojkarna låg påklädda på flickornas sängar och man pratade och skvallrade och efter en stund kanske de gick vidare till en annan flicka, och eventuellt en pojke stannade ensam kvar. Det troliga var att flickorna tog emot flera pojkar och prövade sig fram, men om en sexuell relation inleddes var det under förutsättning att de skulle gifta sig.¹²⁹

Prästerna kände en oro för ungdomens moral och försökte stävja nattfrierierna. I finnbygden i Grangärde (grannsocken till Säfsnäs) var prästen bekymrad över ungdomarnas osed.¹³⁰ Som ett led i strävan att civilisera allmogen fördömdes inte bara nattfrieriet, utan även till exempel samlevnad utan vigsel, och dans ogillades. Dock var inte den negativa synen på nattfrierier total bland prästerskapet.¹³¹ Sedvänjan med nattfrierier torde ha lett till att ungdomarna var goda vänner innan de gifte sig. Äktenskap byggdes sällan på förälskelser, eftersom det ansågs att de falnade lika fort som de tänts och var därför ovanligt vid trolövning och äktenskap på 1600- och 1700-talet. Istället förväntades att kvinnan och mannen skulle komma att älska varandra efter bröllopet.¹³²

Nattfrierisederna tycks även ha förekommit i Nås svenskbygd. Craelius visar detta i sin beskrivning över Nås, med att de unga flickorna hellre hade sin sovplats i fähuset än i stugan för att mer ostört kunna ta emot besöken och de tycks hos allmogen varit accepterade. ”Dessa frierier, som på socknens språk kallas gällgång, medför sällan några obehag för de älskande, ehuru dessa nattliga påhälsningar kunna vara

¹²⁸ Gaunt (1983), ss. 30-31, Furuhagen (1996), ss. 178-179.

¹²⁹ Gaunt (1983), ss. 22-38, Furuhagen (1996), ss. 178-179.

¹³⁰ Jonsson (1989), s. 200.

¹³¹ Gaunt (1983), s. 33.

¹³² Gaunt (1983), s. 53.

hela 3 åren och därutöver.”¹³³ Även i Nås socken var överheten emot dessa frierier. I domstolsprotokollet från år 1746 påtalade kyrkoherden Tobias Westblad det förbud som häradsrätten hade fastslagit år 1736, att det inte efterlevdes. Tre män och två kvinnor anklagades att ha överträtt förbudet. De bötfälldes lindrigt denna gången sades det och bötessumman blev 1 daler silvermynt till de fattiga.¹³⁴ På tinget två år senare var en kvinna och en man angivna för ”gällgång”, de frikändes dock.¹³⁵ Några liknande mål från Nås finnmark har inte domböckernas protokoll innehållit. Detta kan tolkas som att denna sed var mer accepterad där, eftersom ingen anmälde ungdomarna. Att det dock förekom på finnmarken avslöjar domstolsprotokollens lägersmålsfall och C.A. Gottlunds reseskildring.

C.A. Gottlund hade år 1817 kommit till Skifsen på Nås finnmark och besökte där en gård. Dottern och hennes bror skulle just gå till en annan by, men hon valde att stanna hemma när Gottlund kom. Gottlund uppfattade det som att hon fattat tycke för honom. När kvällen kom och det var dags att gå och lägga sig hade mannen och kvinnan i huset problem med var de skulle erbjuda honom sängplats. I stugan befarade de att det skulle finnas loppor och i stallet skulle det bli för kallt. Därför frågade de honom om han inte ville sova tillsammans med deras dotter. Trots att flickan var ung och vacker valde Gottlund ändå att sova på stallskullen, men han hade bestämt sig för att besöka henne när de andra hade somnat. När han kom till hennes dörr vid uthuset var dörren upplåst och han tolkade det som att hon väntat honom eller något annat nattbesök. Han gick in och var hos henne nästan hela natten innan han gick tillbaka. ”Jag hade ganska trefligt och pratade bort hela natten med henne i muntert glam till kl. 3, då jag åter kröp upp på stallskullan.” Föräldrarna visste redan om Gottlunds besök hos dottern när han på morgonen steg upp och flickan berättade för honom att ”[...] hon många gånger sovit tillsammans med gossar; och att här var en sådan plägsed att bekanta och välkända gossar fingo sofva tillsammans med flickorna.”¹³⁶

Kan det också ha gått till på det omvända sättet, att flickorna sökte upp männen och kom till dem? I C.A. Gottlunds reseskildring finns det beskrivet på det sättet: Gottlund hade badat bastu med några flickor och pojkar i Kvarnberget. ”Slutligen gick jag att sofva med gossarne i en boda, men äfven flickorna kommo och gjorde sig der en bädd. Der språkade de, och sjöngo länge. Den äldsta af dem, som äfven såg bäst ut, och var 21 år gammal, kom slutligen och lade sig utmed mig.”¹³⁷

Vid ett annat tillfälle när Gottlund gått för att sova på stallskullen tillsammans med en ung arbetskarl hade pigan i huset tillsammans med en annan ung kvinna kommit till deras sovplats. Gottlund hade dock struntat i dem och låtsats sova.¹³⁸

Genom att närmare analysera lägersmålen i Nås tingslags domstolsprotokoll framträder nattfrierier i samband med den sexuella anklagelsen. År 1751 var Per Larsson i Älgsjöhöjden och Ingrid Jonsdotter i Bråttfallshöjden instämnda till tinget. Ingrid hade fött ett barn som sedan dött. Ingrid berättade att Per hade frågat hennes föräldrar om äktenskap med deras dotter och hon hade ”sedan legat med honom på bädden”. Det var inte vid detta tillfälle hon hade blivit gravid, utan hon påpekade att det hade skett när hon hade följt honom till sjön. Per nekade, men medgav att ”hon legat på bädden hos honom”. Detta hade han dock inte märkt förrän på morgonen.¹³⁹ Detta kan tol-

¹³³ Craelius (1837), s. 8.

¹³⁴ Nås db, 13/1-1746.

¹³⁵ Nås db, 14/1-1748.

¹³⁶ Gottlund (1931), ss. 365-366, citaten från samma sidor.

¹³⁷ Gottlund (1931), s. 334.

¹³⁸ Gottlund (1931), s. 350. Detta är samma episod som exemplifierade relationen husbonden – pigan under ”Horsbrottet” på s. 31.

¹³⁹ Nås db, 26/1-1751.

kas som ett nattfrieritillfälle där kvinnan var den som tog initiativ, om nu inte mannen ljög.

Mästersven Johan Pehrsson i Gravendal och Maria Johansdotter från Hällefors var anklagade för lägersmål år 1761 då hon fött en pojke. Johan nekade till faderskapet men erkände att han ”för ett år sedan legat i säng med Maria [...] men icke haft något okyskt umgänge med henne.”¹⁴⁰

Dessa båda, ovan beskrivna män nekade till faderskapet vilket tyder på att de indirekt hävdade att kvinnan haft andra män. Båda friades dessutom genom att de gick värjemålseden.

Slutligen ett mål som påvisar nattfrierier var mellan Thomas Matsson i Säfsen och änkan Marita Nilsson vid Ulriksberg. De har ”flera nätter legat i säng tillsammans men nekar till något okyskt sammanläge.” De ville ingå äktenskap och inga böter utdömdes eftersom de bara hade legat tillsammans i sängen.¹⁴¹

Detta visar att även kvinnorna var aktiva i sökandet efter en äktenskapspartner på finnmarken i Nås. Är detta en ny mentalitet som märks? Ett större hänsynstagande till kärleken och känslorna, en förändring i attityderna till äktenskapet, som får ta plats när inte jordägandet påverkade valet av livspartner för att föra släktjorden vidare från en generation till nästa generation? För det moderna ögat tycks det som dessa kvinnor hade större möjligheter till val av livspartner.

Sammanfattande diskussion

Syftet med denna undersökning har varit att analysera hur olika näringsområden inom Nås socken, under åren 1744-1764, skapade olika mönster i föräktenskaplig sexuell aktivitet och sedlighet. För att uppfylla syftet har undersökningen bestått i att utröna vem som anklagades för utomäktenskaplig sexualitet på tinget, hur vanligt det var med kvinnor som var gravida när de ingick äktenskap, samt hur vanligt det var med kvinnor som hade barn innan äktenskapet. Vidare har giftermålsåldern hos kvinnor med en föräktenskaplig befruktning jämförts med kvinnor i konventionella giftermål.

Näringsområdena i Nås socken som jämförts har varit Nås svenskbygd, bestående av självägande småbönder och Nås finnmark, vilken befolkades vid ett senare datum än svenskbygden och som delvis kom att genomgå en näringsmässig förvandling i och med järnbrukens anläggningar.

Nås finnmark kan beskrivas som ett område som var präglad av migration och proletarisering i och med brukens anläggning. Där fanns torpare som i allt större utsträckning miste jordegendomen till bruket. Befolkningen präglades även av en annan kulturell och etnisk tillhörighet än svenskbygden, eftersom de hade sin finska bakgrund.

Svenskbygdens befolkning bestod av självägande småbönder som bott i bygden genom generationer och därmed var fast förankrade till släkten och bygden. Jordegendomen skapade åt dem en social trygghet och den gav även status. Jordägandet innebar även att det enskilda hushållet var den viktigaste försörjningsresursen, vilket krävde säkra giftermål i den nästkommande generationen för att arvet av gården och jorden skulle säkras inom släkten.

¹⁴⁰ Nås db, 25/2-1761.

¹⁴¹ Nås db, 25/2-1761.

De som oftast var instämnda till tinget på grund av sedlighetsbrott var unga ogifta personer och de allra flesta var bosatta på Nås finnmark och en stor del hade anknytning till bruken. Inom finnmarken var sedlighetsbrotten mer förekommande än i Nås svenskbygd i förhållande till befolkningmängden, vilket har kunnat studerats eftersom finnmarksområdet och svenskbygdsdelen har undersökts var för sig.

Det mest förekommande sedlighetsbrottet var lägersmål. Lägersmålen inom de båda områdena uppgick till nästan 60 procent av sedlighetsmålen mellan en man och en kvinna. Utöver lägersmålen förekom några fall av otidigt sängelag och horsbrott. Otidigt sängelag, som var den svagare anklagelsen, var vanligare i Nås svenskbygd än på finnmarken i Nås vid en jämförelse av de olika sedlighetsbrotten inom varje område var för sig. Horsbrottet, vilket betraktades som ett allvarligt brott var vanligare på finnmarken än i svenskbygden och i samtliga horsbrott var det en man som var den gifta personen.

Undersökningen har visat tendenser till att den gifte mannen, hade möjligheter att dra nytta av sin maktsposition som husbonde gentemot sin piga och kunde utnyttja henne sexuellt, dels genom att hustrun ofta förlät makens snedsteg och dels genom att pigorna var de som hade minst makt i hushållshierarkin. Hade pigan dessutom tidigare blivit stämplad genom ett sedlighetsbrott, förefaller det som om den gifte mannen tog sig större friheter gentemot henne och krävde att hon skulle stå till förfogande för sexuella tjänster, eftersom hennes ära redan var skadad.

Undersökningen har även visat att föräktenskaplig sexuell aktivitet förekom i Nås svenskbygd. Bland kvinnorna som ingick äktenskap var det fler kvinnor i svenskbygden som var gravida vid vigseln än på finnmarken. Dock var kvinnorna fler på finnmarken som hade utomäktenskapligt födda barn vid vigseln. Det vanliga var att kvinnorna gifte sig, endera med mannen till barnet eller med någon annan. I Nås svenskbygd gifte sig samtliga ogifta mödrar med barnens fäder. Den totala frekvensen av gravida brudar och brudar med utomäktenskapliga barn var dock högre på finnmarken än i Nås svenskbygd.

En högre giftermålsålder ökar risken för att ett utomäktenskapligt barn ska födas och det är detta vi ser på finnmarken i Nås där kvinnornas giftermålsålder var högre än hos Nås svenskbygds kvinnor.

Kvinnornas giftermålsålder i Nås svenskbygd bland de gravida brudarna var högre än kvinnorna i de konventionella giftermålen, vilket tyder på att man blev med barn för att man skulle gifta sig och inte tvärtom. Motsatsen gällde på Nås finnmark, där åldern för de kvinnor som väntade barn vid vigseln var lägre.

I båda områdena var giftermålsåldern hos kvinnor med utomäktenskapliga barn högre än de båda andra kategorierna (kvinnor i konventionellt ingångna äktenskap och gravida kvinnor vid vigseln), dock högst på finnmarken. Ett barn innan kan i sig vara en anledning till att man väntade med vigseln. Men även sådana aspekter som lokala seder, lång och dålig väg till kyrkan och ekonomiska hinder kan ha påverkat ett uppskjutande av vigseln.

Det är viktigt att lyfta fram *äktenskapet* innan jag går vidare i diskussionen. Äktenskapet hade en annan betydelse i 1700-talsmänniskans föreställningsvärld än i dagens. Familjejordbruket som produktionsform krävde både en man och en kvinna i arbetet på gården. För att denna enhet skulle kunna existera var äktenskapet en förutsättning. I äktenskapet föddes legala arvingar och jordöverföringen från en generation till nästa var tryggad. Dessutom sa den kristna läran att äktenskapet var stiftat av Gud, vilket också var av stor betydelse för folket som levde i den tidens starkt religiöst genomtyrda samhälle.

Kvinnan var nästan alltid beroende av en man, som ogift kvinna av sin far eller någon nära släkting och som hustru av sin make. Men att bli hustru var ett mål som kvinnan strävade efter oavsett om hon kom från Nås svenskbygd eller Nås finnmark, eller om hon var dotter till en bonde eller till en torpare. Att vara kvinna innebar två olika saker beroende på om hon var gift eller ogift, vilket var två mycket skilda tillstånd. Den gifta kvinnan hade ett högre anseende och en högre status i den lokala gemenskapen än den ogifta.

Den lägre frekvensen av sedlighetsbrott i Nås svenskbygd tyder på en striktare social kontroll. Till och med ungdomarnas nattfrierier i Nås svenskbygd uppmärksammades och drogs inför tinget, vilket inte var fallet på Nås finnmark. När det uppmärksammades där var det så att säga redan försent och en graviditet hade påbörjats eller också hade barnet redan blivit fött och en fader skulle namnges på tinget i Nås.

Den högre frekvensen av sedlighetsbrott på finnmarken i Nås tycks till viss del hänga samman med den snabbt ökade befolkningen i Säfsnäs, det södra finnmarksområdet, genom inflyttningarna och det beroende torparna kom att hamna i till Säfsbruken.

Kvinnorna på finnmarken satsade eventuellt sin jungfruära i hopp om att samlaget skulle leda till äktenskap. Dessa kvinnor hade ett större urval av män, eftersom de i högre grad kunde välja livspartner på egen hand, genom att egendoms- och jordöverföringen från en generation till nästa inte hade någon större betydelse för kvinnorna på finnmarken. När en finnmarkskvinna skulle ingå äktenskap var inte jord- och ägoförhållanden av samma vikt som för Nåskvinnan. Kvinnan från finnmarken hade bara sig själv att satsa i äktenskapet. Detta passade även kristendomens syn på äktenskapet ur den aspekten att det var en individuell överenskommelse mellan en man och en kvinna och var inte ett kollektivt avtal mellan släkter. Dock begränsades möjligheten för finnmarkskvinnorna att få till stånd ett äktenskap genom ekonomiska hinder och den sexuella relationen ledde oftare istället till ett sedlighetsmål inför rätta. En förklaring endast utifrån den näringsmässiga förvandling som skedde i det södra området tycks inte räcka, eftersom även östra och västra finnmarksområdet hade en hög frekvens av sedlighetsbrott. Svaren kan finnas i skillnader i fråga om kulturella och etniska sedvänjor som dock är svåra att belägga med den sortens källor som finns att tillgå, eftersom det inte är personernas egna tankar och känslor som kommer fram i dokumenten.

Religiositeten och avståndet till kyrkan kan ha påverkat skillnaderna i Nås sockens befolknings handlande i den föräktenskapliga sexualiteten. Först år 1762 skulle Nås södra finnmark få en fungerande kyrka och präst.

På finnmarken friades 20 procent av männen som var anklagade för sedlighetsbrott efter genomgången värjemålsed, vilket tidigare forskning har visat är en hög frekvens. Ingen anklagad man i Nås svenskbygd gick edgång för att fria sig från anklagelsen. Detta kan visa en skillnad i religiositeten mellan de båda områdena. Resultatet kan tyda på en svagare religiositet genom att männen ignorerade den prästerliga undervisningen och svor falskt inför Gud angående det inträffade. Det kan också bestå i att kvinnorna på finnmarken hade större benägenhet att falskt ange män till lägersmålen.

Nattfrierierna tycks ha varit ett tillfälle där kvinnan på finnmarken i Nås själv aktivt kunde agera i syfte att få en man. Det är möjligt att ändamålet med nattfrierierna skilde sig mellan Nås svenskbygd och Nås finnmark och att de gick tillväga på olika vis, men det har inte källorna kunnat verifiera, mer än att de i större utsträckning uppmärksammades i Nås svenskbygd där den sociala kontrollen var striktare.

Det faktum att den totala frekvensen av kvinnor som var gravida vid vigseln eller hade utomäktenskapliga barn vid vigseln var högre på finnmarken i Nås än i svenskbygden tyder också på att den sociala kontrollen var starkare i Nås svenskbygd. Det var dock inte någon katastrof om en kvinna väntade barn vid vigseln eller hade ett utomäktenskapligt barn, såvida hon ingick äktenskap och i de flesta fall blev hon gift. Att kvinnorna som var gravida vid vigseln i Nås svenskbygd var äldre än kvinnorna i de konventionella giftermålen tyder på att föräktenskapliga relationer ändå existerade och att man väntade barn för att man skulle gifta sig. Dock kan det inte ha varit någon allmän acceptans till samlag innan äktenskapen, i så fall borde antalet ha varit större. På finnmarken var förhållandet det motsatta, de gravida brudarna var yngre än kvinnorna i de konventionella giftermålen. Detta kan också ses som att det inte var helt accepterat med sexuellt umgänge innan giftermålet. Förhållandet kan vidare tolkas som att de på finnmarken i Nås istället gifte sig för att de väntade barn och ville ställa allt tillrätta efter den gängse normen genom att lagligen bli man och hustru.

Den största anledningen till skillnaderna tycks ha sin förklaring i näringsområdenas beskaffenhet, främst utifrån sociala och ekonomiska aspekter, men var även kulturellt och etniskt betingade.

Resultatet av undersökningen visar framförallt att de formella normerna kring sexuellt umgänge bättre passade svenskbygdens befolkning än de finnmarksboende i Nås socken. Även om Nåsbonden inte var generellt välbeställd fanns där hos befolkningen en viss trygghet i form av ett jordinnehav, vilket den fattige torparen saknade.

Den sociala kontrollen, som var striktare i Nås svenskbygd, kunde fungera genom att allmogen, stat och kyrka hade samma värderingar. Samhället hade en strävan att förena mannen och kvinnan i äktenskapet, vilket framkom i lagstiftningen och normen slogs fast av häradsrätten. Och så länge de föräktenskapligt sexuella aktiviteterna och sedligheten åtföljdes av att mannen och kvinnan ingick den kyrkliga vigseln, så gick det an!

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Nås Kyrkoarkiv

Lysnings- och vigselböcker 1743-1775, (C:2).
Födelse- och dopböcker 1674-.

Säfsnäs församling

Lysnings- och vigselböcker, 1748-1838, (E:1), (original på ULA).
Födelse- och dopböcker, 1748-1775, (1), (original på ULA).

Ludvika bibliotek

Eriksson, Mats (u.å.), Säfsen Personregister – 1725.

Vansbro kommunbibliotek, filialen i Nås

Jonsson, Gabriel (u.å.), släktregister över Nås sockens befolkning 1539-1900.
Nås tingslags dombok 1544-1818, avskrifter och mikrofilm, (original på RA).

Tryckta källor

1734 års lag = *Sveriges rikets lag, gillad och antagen på riksdagen år 1734*. Faksimilupplaga. (1981) Malmö.

Gottlund, C.A. (1984), *Dagbok öfver dess Resor på Finnskogarne i Dalarne, Helsingland, Vestmanland och Vermland år 1817*. Faksimilieuplaga, första utgåvan på svenska 1931. Falun.

Litteratur

Ahlberg, Hakon (1979), ”Kyrkor och prästgårdar” i *Järna, Nås, Äppelbo – ur tre socknars historia. Del 1*. Utgiven av Vansbro kommun.

Behre, Göran – Larsson, Lars-Olof – Österberg, Eva (1994), *Sveriges historia 1521-1809. Stormaktsdröm och småstatsrealiteter*. Stockholm.

Carlsson, Sten (1977), *Frökningar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssambället*. Stockholm.

Craelius, Frantz Daniel (1837), *Beskrifning öfver Nås socken i Westerdals Fögderi af Stora Kopparbergs Län*. Falun. Avskrift av Emmy Sandström, Vansbro kommunbibliotek, filialen i Nås.

Craelius, Frantz D (1975), *Säfs socken i Westerdalarne och Stora Kopparbergs län*. Faksimilieuplaga, första utgåvan 1830. Stockholm.

Forsslund, Karl Erik (1926), *Med dalälven från källorna till havet. Del 2 Väster Dalälven, bok 7, ”Nås”*. Stockholm.

- Forsslund, Karl Erik (1927), *Med dalälven från källorna till havet*. Del 2 Väster Dalälven, bok 8, "Nås finnmark och Säfsen". Stockholm.
- Frykman, Jonas (1993), *Horan i bondesambället*. Stockholm.
- Furuhagen, Björn (1996), *Berusade bönder och bråkiga båtsmän. Social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet*. Stockholm.
- Gaunt, David (1983), *Familjeliv i Norden*. Malmö.
- Hassan Jansson, Karin (2002), *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600-1800*. Stockholm.
- Hyenstrand, Åke (1979), "Forntida bebyggelse och samhälle" i *Järna, Nås, Äppelbo – ur tre socknars historia. Del 1*. Utgiven av Vansbro kommun.
- Hülphers, Abr. Abrah:son (1957), *Dagbok öfver en Resa igenom de, under Stora Kopparbergs Höfdingedöme lydande Läbn och Dalarne år 1757*. Falun.
- Håkanson, Sigrid (1999), "... då skall han taga henne till äkta..." *Oäkta födselar, äktenskapsmarknad och giftermålssystem i Östsverige och Västsverige 1750-1850*. Stockholm.
- Inger, Göran (1997), *Svensk rättshistoria*. Malmö.
- Jonsson, Per (1989), *Finntorparna i Mången. Jord, människor och rättsuppfattning i förproletär bergslagsmiljö*. Malmö.
- Lagerqvist, Lars O. - Nathorst-Böös, Ernst (1997), *Vad kostade det? :priser och löner från medeltid till våra dagar*. Stockholm.
- Larsson, Inger (1995), *Dåpp Inger, Tupp Lars och Jacobs Olof. Om gårdsnamn i Nås socken i Dalarna*. Stockholm.
- Lindstedt Cronberg, Marie (1997:a), *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880*. Lund.
- Lindstedt Cronberg, Marie (1997:b), "Att försonas med Gud och hans heliga församling" i Eva Österberg (red.) *Jämmerdal och fröjdesal: Kvinnor i stormaktstidens Sverige*. Stockholm.
- Lövkrona, Inger (1999), *Annika Larsdotter, barnamörderska: kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*. Lund.
- Marklund, Andreas (2004), *I hans hus. Svensk manlighet i historisk belysning*. Umeå.
- Mattsson, Henry (1997), *Nås finnmarker*. Skellefteå.
- Montelius, Sigvard (1962), *Säfsbrukens arbetskraft och försörjning 1600-1865. Studier i en mellansvensk bruksbygd*. Falun.

Nilsson, Skans Torsten (1960), "Nås socken i Västerdalarna. Befolknings- och odlingsutveckling fram till storskiftet 1803-1806". Licentiatavhandling. Stockholm. Stencil, Vansbro kommunbibliotek, filialen i Nås.

Ohlander, Ann-Sofie (1986), *Kärlek, död och frihet. Historiska uppsatser om människovärde och livsvillkor i Sverige*. Stockholm.

Oja, Linda (1999), *Varken Gud eller natur. Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*. Stockholm.

Pallin, Britta (1977), *Bälg och bondelag. Några drag i jordfördelning och uppodling i Västerdalarnas södra del 1539-1670*. Stockholm.

Skansens, Annika (2003), *Att gå skilda vägar. Beträffande skälen kring skilsmässor i Nås socken under åren 1734-1818*. (kopia av uppsats A, Högskolan Dalarna, Humaniora och språk och Vansbro kommunbibliotek, filialen i Nås.) Falun.

Skansens, Annika (2004), *Olovlig beblandelse. Utomäktenskaplig sexualitet i Nås socken 1700-1720 och 1784-1809*. (kopia av uppsats B, Högskolan Dalarna, Humaniora och språk och Vansbro kommunbibliotek, filialen i Nås.) Falun.

Sporrong, Ulf (1995), "Ägandets reproduktion – om arvsregler och landskapsutveckling i 1700-talets Dalarna" i Mats Widgren (red.) *Äganderätten i lantbrukets historia*. Stockholm.

Strömsdal. Torp och torpare. (1992) Strömsdals hembygdsvänner. Ludvika.

Sundin, Jan (1992), *För Gud, staten och folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600-1840*. Rättshistoriskt bibliotek, band 47. Lund.

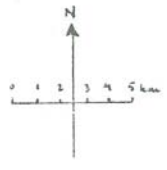
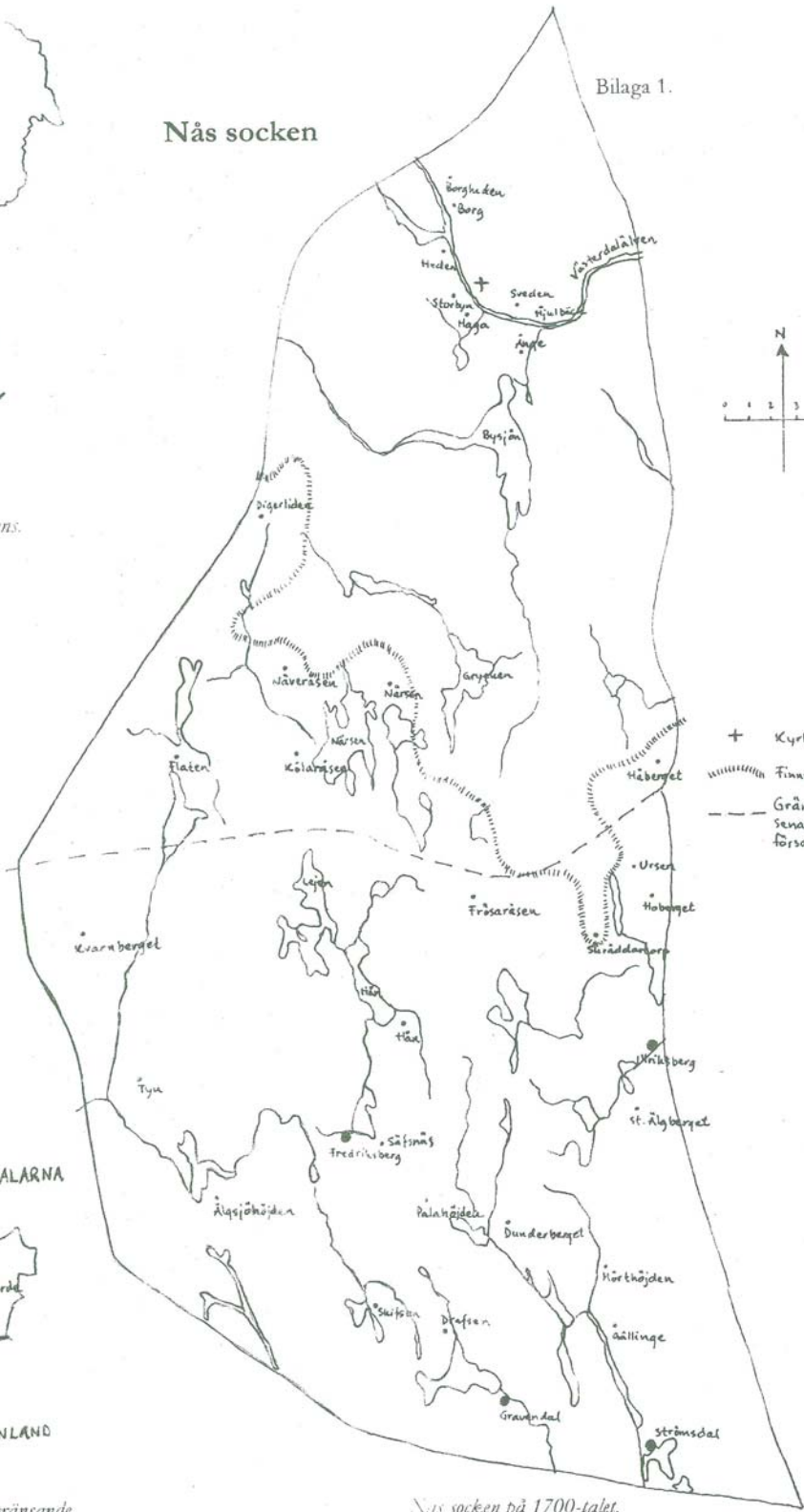
Tarkiainen, Kari (1990), *Finnarnas historia i Sverige 1. Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid*. Band 1:3. Stockholm.

Karta: Annika Skansens.

Nås socken

Bilaga 1.

- + Kyrka
- Finmarksgräns
- - - Gräns mot det senare Söfnsås församling

Nås och Söfnsås med angränsande socknar. Karta: Annika Skansens.

Nås socken på 1700-talet. Karta: Annika Skansens.

Löner och kostnader

För att få mer förståelse av storleken på de bötesbelopp som utdömdes för de olika sedlighetsbrotten har jag hämtat några prisexempel från Lagerqvist och Nathorst-Böös bok, *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar*.

1 daler sm (silvermynt) = 3 daler km (kopparmynt)

Exempel på yrken och löner, 1740-1755:

Dränglön: 50 daler km om året plus 3 par skor, 2 skjortor och 2 par strumpor.

Piglön: 24 daler km plus 3 par skor och 2 par strumpor.

Smedlön: 27 daler km i månaden.

Prisexempel, 1740-1755:

1 skeppund (ofta 170 kg) holländsk kumminost: 110 daler km.

1 skålpund (0,425 g) kaffeböner: 50 daler km.

1 fat (157 liter) dubbelöl: 35 daler km.

1 kanna söt mjölk: 12 öre.

1 tunna (142-165 liter) råg: 18 daler km.

1 tunna (142-165 liter) korn: 16-17 daler km.

1 aln (59,4 cm)grå vadmal: 2 daler km.

1 par barnstrumpor: 2 daler km.

1 herrtröja: 15 daler km.

1 par herrstrumpor: 6 daler km.

1 järngryta om 1 kanna: 1 daler km.

1 lispund (8 ½ kg) smal rulltobak: 29-30 daler km.

1 katekes: 2 daler km.

1 militärbössa: 40 daler km.